KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIX-ik évf. *Május, Junius. 1884.* *3-ik füzet.*

AZ UNITARISMUS ANGLIÁBAN.

*Gróf Goblet D'Alviella könyvéből.**)

Az unitarismus történelme Angliában szoros öszszeköttetésben van a szabad vizsgálódás fejlődésével. Nem mintha ennek a tannak képviselőin kivül ne lettek volna mások is, kik a gondolat felszabadulására hatalmas befolyást gyakoroltak, vagy mintha a józan okosság eléhaladását a christologia változataiban egyedül csak nekik lehetne tulajdonitani; de a Jézus istensége, bármiként alakúlt is e tan, mégis szegletkövét alkotja a supernaturalisticus kereszténységnek, központi dogmáját a kijelentésre alapitott theologiának.

Egyébiránt nagyon is felületes nézet lenne az unitarismusról azt állitani, hogy az csak egyszerü fellázadás a szent háromság dogmája, vagy az evangéliumok megalakulása után keletkezett minden dogmák ellen. Eredetétől fogva, igen természetesen, központi vonzerő lett az mindazokra a szellemekre nézve, kik korukban a keresztény közösség keresésében a legelől jártak; és ezek viszont nagy hatással voltak az unitárius theologiára az által, hogy azt az egymás után jövő nemzedékek gondolkozásának előhaladása szerint módositották. E szerint az unitarismus benső történelme csakugyan nem egyéb, mint ama törekvés hoszszu sorozata: öszhangzásba hozni a keresztény tant a bölcselemmel és tudománynyal. S az ma is annak a lényeges jellemvonása, hogy oly egyházat alkosson, mely nyitva áll mindeneknek, kik a történelmi kereszténység elébbvitelén akarnak munkálni.

Az unitarismus eredetét koronként megkisértették némelyek Lollard követőivel hozni kapcsolatba, kiknek némi maradványa még a reformátiokor is volt; mások az anabaptistákkal, kiket a XVI-ik száz esztendőbeli üldözések hoztak Német-alföldről Angliába, az olasz és spanyol protestánsokkal, kik VI-ik Eduárd és Erzsébet ven-

*) L'Evolution religieuse contemporaine chez les Anglais, les Americains et les Hindous par le Comte Goblet D'Alviella, membre de la Chamber des Représentants de Belgique. Paris, Librairie Germer Bailliére et C-ie, Bruxelles, Librairie Européenne C. Muquardt. 1884.

dégszeretetét élvezték[1]); végül a Hollandiából bevitt socinianus iratokkal, melyek a két első Stuart uralkodása alatt nyilvános forgalomban voltak. Anynyi bizonyos, hogy az arianismus VIII. Henrik óta szórványosan jelentkezett, a mint azt a Spears Róberttől kiadott mű unitárius martyrok czimü fejezetéből látni lehet[2]), és hogy a forradalmat megelőzőleg sok forditás adatott közre a lengyel socinianusoknak a szent háromság ellen intézett munkáiból. De csakis 1648-ból, a hoszszu parliament idejéből van feljegyezés arról, hogy Londonban anti-trinitarius titkos öszszejövetelek tartattak, bizonyos Welchman nevü egyén elnöklete alatt. Ott azt prédikálták, hogy a Krisztus csak egy próféta volt, hogy csodákat tett, de nem volt Isten[3]). Ezt a propagandát aztán nemsokára Biddle János tanár vette kezébe, kiről megjegyzendő, hogy a bibliában anynyira járatos volt, hogy az egész ujszövetséget eredeti szövegében könyv nélkül tudta[4]). Tayler szerint ugy látszik, hogy Biddle nem ismerte a socinianus müveket, s kizárólag csak a bibliából meritette tanának elemeit. 1645-ben megfosztatván a Saint-Mary iskolában Gloucesterben elfoglalt tanszékétől, azon az okon, hogy elég merész volt az egyházi biróság előtt, mely a végre volt kiküldve, hogy eretnekségeiért kérdőre vonja, nézeteit védelmezni, a Newgate-be záratott. Azonban a börtönben is talált módot arra, hogy két munkát kibocsássson a Krisztus és a szent Lélek istensége ellen. Az akkoriban a presbyterianusok befolyása alatt álló parliament e munkákat megégettetni itélte, és egy törvényt szavazott meg, mely az Isten-káromlás ellen kihirdetett más büntetések között a szentháromság tagadására halálbüntetést mondott ki..

Azonban e könyvek még nem az utolsó nyilatkozatai voltak e szerény gondolkozónak az állam és egyház egyesült erői ellen folytatott harczában. Alig hogy Cromwell 1652-ben az independensektől támogatva amnestiát adott, s a Newgate kapui Biddlenek is megnyiltak, sietett minden vasárnap magán öszszejöveteleket tartani, hol tanait hirdette, kezében a bibliával. Ekkor Cromwell aztán a Scilly szigetére küldötte számkivetésbe, de a protector igazolására meg kell jegyeznünk, hogy neki titkon segedelmet igért, s végtére

1) V. J. Bonet-Maury, Des origines du Christianisme unitaire chez les Anglais. I. vol, Paris, Fischbacher, 1881.

2) R. Spears, Rise and Progress of Unitarianism in Modern Times, p. 7.

3) Bonet-Maury, op. cit. p. 232.

4) J. J. Tayler. A Retrospect of the Religious Life of England. 2-e. ed. p. 221.

megengedte, hogy Angliába viszszatérjen. Biddle ezt az engedélyt csak arra használta fel, hogy ujra kezdje apostolságát. De a restauratio után törvénytelen isteni tiszteletek tartásáért harmadszor is bebörtönöztetvén, fogságban halt meg az 1662. év folyamán, 47 éves korában.

Mint az igazságos ügynek minden martyrja, Biddle is maga után sok követőt hagyott hátra, kik között első helyen emlithetjük Cooper János lelkészt, ki a gloucesteri iskolában az ő helyére lépett volt. Megfosztatván hivatalától, s kizáratván a „Uniformity-act" által az anglikán egyházból, melyből e törvény miatt akkor mintegy 2000 lelkész kényszerült kilépni, Cooper ugyanabban az esztendőben, mikor Biddle meghalt, Cheltenhamban egy gyülekezetet szervezett, melynek husz évig volt vezére[1]). Londonban is, hol Firmin Tamás, egy gazdag kereskedő volt a socinianusok feje, ki a hivatalos egyházzal egyházi tekintetben nem szakitott, sikerült az unitáriusoknak egy oly egyesületi központot fentartani, mely a Stuart-dynastia utolsó éveit minden nagyobb üldözés nélkül átélhette.

Az átalános türelem, melyet II-ik Jakab a katholikusok érdekében törekedett megvalósitani, természetesen az öszszes independensekre — az unitáriusokat is odaértve — előnyös kellett hogy legyen. Mindazonáltal még meszsze volt az az idő, mikor az unitárius tanokat nyilvánosan lehetett terjeszteni. Még az 1688-iki forradalom is, mely a dissidensekre a lelkiismereti szabadságot kimondotta, egy törvény által, melyet Lecky nem késik a vallási szabadság Magna Chartajának nevezni, formális kivételt tesz mindazokra, kik a pápát elismerik, mind pedig azokra, kik a szent háromságot tagadják.

Valóban oly nagy volt e tekintetben az előitélet, hogy oly férfiak, minő Milton, Locke és Newton, jónak látták a maradék számára tartani fenn azt, hogy ők unitárius nézeteket vallottak. A „Doctrina Christiana" kézirata, melyben Milton azt mutatja meg, hogy a szentirás szerint a názáreti Jézus Krisztus atyja az egyedül való Isten, Anglia levéltárában 1823-ig maradott elrejtve. Locke a mig élt viszszatartotta a közzétételét „Adversaria Theologica" czimü müvének, s dr. Edwardstól socinianismussal vádoltatván, nem késett igy nyilatkozni: „Az apostolok symboluma nem inkább socinianus, mint én vagyok". Newton pedig éppen abban a pillanatban, amikor „A szent irás két kiváló elferditésének kimutatása" czimü munkája már utnak indittatott volt Hollandiába,

1) Spears, op. cit. p. 21.

hogy ott kinyomassék, azonnal másképpen rendelkezett attól való félelmében, nehogy a szerzőt felfedezzék, a névtelenség leple ellenére.

Pedig ez éppen abban az időben történt, a mikor Woolston deistának a Krisztus csodái ellen irt munkája 30,000 példányban forgott közkézen. Igaz, hogy Woolston ennek következtében elveszitette cambridgei egyetemi tagsági fizetését, s a legfelsőbb királyi törvényszéktől elitéltetett, s mivel büntetését nem tudta kifizetni, börtönbe vettetett. De általában sokkal veszedelmesebb volt a socinianus kereszténységet prédikálni, mint deista, vagy éppen atheista tanokat terjeszteni, abból a kitünő okból, mert ezek egyszerüen, mint bölcseleti vélemények jelentek meg, mig az unitarismus egyenesen a vallás átalakitását czélozta. S tulajdonképpen az unitáriusok azt, hogy ha hivatalosan nem is ismertettek el, de nyilvánosan megtürettek, annak a viszszahatásnak köszönhetik, mely az anglikán egyházban a latitudinarius és arminianus iránylatok nyomán eleállott.

A második unitárius templomot 1774-ben nyitották meg Londonban, mindazoknak a büntető intézkedéseknek ellenére, melyek az unitárius tanok terjesztését még mindig tiltották, s melyek egészen 1813-ig fennállottak a törvényekben. E templom alapitása egy anglikán lelkésznek, Lindsay-nek az érdeme, ki az államegyházban való állásáról önkéntesen mondott le. A XVIII-ik száz esztendő végét már az unitarismus jelentékeny terjedése jelzi, a dr. Priestley hatása alatt, ki számos munkát irt abból a czélból, hogy Jézusnak kizárólag emberi természetét a szentirás szerint megmutassa. Szerencsétlenségére a franczia forradalom iránti rokonszenve viszszahatást szült ellene a sokaságban, és őt 1794-ben számüzték Amerikába a nélkül, hogy sejtették volna, hogy egy napon éppen abban a városban, hol a felbőszült nép házát kirabolta, s gyülekezetét szétszórta, Birminghamban, emlékoszlopot fognak neki emelni.

A Krisztus természetéről való protestans eszmékben éppen ahoz hasonló evolutiot észlelhetni, mint a melyet a puritan felekezetek az ős keresztény egyház szerkezetéhez való viszszatérő törekvésükben mutatnak fel. A Krisztus istensége dogmája a reformátio után azonnal egészen ellenkező irányban vette fejlődése utját, mint a milyent alakulása korszakában követett. A mint Reville megmutatta, már Kalvin elékészitette bizonyos tekintetben az utat a Krisztus istenségének tagadására az által, hogy kiemelte a Jézus emberi voltát[1]). Servétnél meg, mint hajdan Ariusnál, a Krisztus csak az Isten igéje

1) Alb. Reville, Histoire du dogme de la Divinité de Jésus-Christ. Paris, 1876, p. 133.

lesz, egy bizonyos neme a demiurgosnak, első szülötte a teremtésnek. A socinianusok meg csupán embernek tartják, de olyannak, a ki csodálatosan fogantatott, s végül isteni méltóságot nyert. Biddle még megengedi, hogy alárendelt isteni tiszteletben részesittessék, de az Istennel egyenlő tiszteletet ő is teljesen megtagadja tőle. Priestley szemeiben Jézus egyszerüen a Messiás, Isten különös küldötte rendkivüli tehetségekkel, mely felfogást igyekszik ő a biblia illető helyeivel is megerősiteni, várván a napot, mikor eléhaladottabb reformátorok fognak jőni, hogy megszüntessék a keresztény vallás alapitójának azt a kiváltságát, hogy neki természetfeletti hatalma volna, sőt még hogy Isten és emberek közti közbenjáró lenne, nem hagyván meg egyebet számára, csak erkölcsi és vallási hatása dicsfényét.

Priestley mélyen meg volt győződve arról, hogy a történelem tanubizonyságai a kijelentés valódiságát elvítathatlanul megállitották, s mint Locke és Hartley hű tanitványa éppen erre a hitre alapitotta egész vallási rendszerét. „Hogyha van valamely igazság a történelemben — irja „Essay on the Ispiration of Christ“ czimü munkájában — azt bizonyosnak lehet venni, hogy Jézus csodákat tett isteni küldetése jeléül, hirdette a halottak feltámadását, s a mi több, ő maga meghalván feltámadott, hogy tanát ez által megerősitse. E tényekben való hitet nevezem én a kereszténység hitének.“ Ez érvelés teljes öszhangzásban volt ama korszak rationalistái szellemével; és hogy azt az unitárius theologusok legnagyobb része elfogadta, ez nem kis mértékben befolyt arra, hogy ama vallási ridegség felőli vélemény, mely az angol unitárismusra oly hoszszu ideig nehezedett, teljesen megerősittessék.

Erre az ellenhatás Amerikából jött, hol Channing iratai az unitárius egyházban ugyanazon természetü befolyást gyakorolták, mint a Coleridge-éi az anglikán theologiában. Mindkettő — az egyik a lelkiismeret iránti tisztelettől, a másik a német bölcselem irányától vezettetve — tényleg az ember egyénisége vallási fontosságát emelte ki és az emberben az erkölcsi felelősség felébresztését czélozta, a szabad elhatározás ismeretével együtt, melyet a sensualis theologia érve többé vagy kevésbé kérdésessé tett volt. De mig Coleridge az uj módszer minden eszközeit arra forditotta, hogy kijavitsa az orthodoxia réseit, Channing arra használta fel, hogy a vallás és a theologia közti különbséget állapitsa meg, minek köszönhetni, hogy a szabad kereszténység rázkódás nélkül kiállja a modern birálat támadásait s mi biztositotta az unitárismus jövőjét azáltal, hogy azt

egy végtelenül haladó tanná tette.[1]) Mindkettő elfogadta a biblia csalhatatlanságát mindazokkal a következtetésekkel egyetemben, melyek ebből a Jézus természetét és szerepét illetőleg vonhatók. De mig az angol theologus arra használta minden erejét, hogy egy finom magyarázattal kisebbitse a nehézségeket, melyekbe e nézet az ő egyháza eléhaladottabb szellemeit sodorta, az ámerikai lelkész csak egyéni kérdést csinált abból s minden hitvalláson kivül kereste a vallásos közösség alapját. S valóban az unitárismus kebelében Channingtől kezdődik a theologiai vélemények különfélesége, mely nem tetszhetik azoknak, kik a tanban az egyformaságot szeretik, de a mely az unitarismusnak napjainkban is kiváló eredetiségét és erejét alkotja.

A 19-ik száz esztendő első három tizedétől kezdve abban az iskolában, mely a Dr. Priestley theologiáját fogadta el, s mely a bibliai supernaturalismusban a kereszténység épületének tetőzetét látta, lassanként az unitáriusoknak egy nemzedéke állott elé, mely a vallásos érzelem forrásait és a kereszténységet kiválóan a lelkiismeret erkölcsi parancsaiban és a lélek benső aspiratioiban kereste. S ámbár ez a nemzedék a bibliát kitünőleg a vallás törvénykönyvének s Jézust az emberiség megszabaditására küldött isteni választottnak tekintette, mégis a kijelentés külső bizonyitékait csakhamar másodrendü fontosságuaknak kezdette tartani, következésképpen a bibliai traditiok szövegét minden nagyobb megerőltetés nélkül feláldozhatta, midőn ezt mind a tudományból, mind a történelemből vett adatokkal meg kezdették czáfolni. Eddig azonban még sem ment oly meszsze, hogy a csodák valóságát egészben és à priori tagadja. Hanem mint e száz év kritikai és tudományos kettős áramlata eléhaladott, az unitarismus főbb képviselői közt oly nézetek fejlődését látjuk, melyek Istennek a természet törvényeivel ellenkező beavatkozhatását tagadják s a kereszténységet is alávetik a vallási fejlés egyetemes törvényeinek.

Ma a Priestley iskolája csak nem egészen eltünt. A közép árnyalat, melynek Dr. Martineau ezelőtt harmincz évvel volt képviselője[2]) az unitárius egyház szélső jobb oldalává lett; s ő maga jóllehet fentartja a keresztény kijelentés sajátlagos jellegét s a kereszténység alapitója absolut fenségét, de már régóta csatlakozott ahoz a nézethez, hogy az Isten müködése csak a természet törvényei sza-

---

[1]) V. J. Martineau, The three Stages of Unitarian Theology. 2-e éd. London, 1882.

[2]) Ch. de Remusat, Les controverses religieuses en Angleterre, dans la Revue des Deux Mondes du 1-er janvier 1859.

bályszerü folyásában, a történelem fokozatosan eléhaladó fejlődésében és a lelkiismeret benső aspiratioiban keresendő.[1]) Végül az unitarismus bal oldala előtt Jézus csak kora és nemzete szüleménye, ki kortársainál érzelmei emelkedettségénél fogva nagyobb s a ki az emberiség iránti szeretet által bámulatosan inspirálva volt, de alá volt vetve az emberi természet véges korlátainak, szóval a történelmi reformatorok családjába tartozik.

E nézet teljesen azonos az ugynevezett theistákéval, kik hoszszasan egyedül állván a vallásos társadalomban, végre az unitárismus eléhaladott szárnyával találkoznak. Newman Ferencz például, ki harmincz évnél tovább harczban állott a kereszténység minden töredékeivel — az unitáriusokat sem véve ki — mert nem fogadta el a biblia kijelentés-jellegét s a közbenjáró szükséges voltát, természetesen megtalálta helyét az unitáriusok közt azon a napon, melyen az egyház oly hitvallás előtt nyilt meg, mint a Dean Péteré, melyet ő a clerkenwelli unitárius gyülekezett előtt a következőleg formulázott: „A végtelenül tökéletes Istenben való hit a mi theologiánk. A világ egyetem a mi isteni kijelentésünk. A természet és minden korok és népek szent iratainak kinyilatkoztatásai a mi bibliánk. Az emberiségben megtestesült jó a mi Krisztusunk. A természet törvényszerü folyása a mi csodáink. A ki minket vezet és segit, a mi megváltónk. Személyes szentségünk gyarapodása a mi üdvünk. Az Isten és emberek iránt való szeretet — kegyesség és erkölcsösség — a mi egyedüli sacramentumaink.[2])

Melyik szabad gondolkozó, bármi kevéssé hisz Istent s bármi kevés hite van a haladásban, vonakodnék aláirni ily elveket, a mikor azok által ki tudja békiteni a vallásos érzelmet az észszel. Nem kell azért csodálkozni, ha Newman, midőn az unitáriusok közé lépett, e beszédről tett megemlékezéssel vezette be belépése indokolását. Őt egyébiránt tárt karokkal fogadták s 1878. óta a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ alelnökei közt szerepel.

Az unitárismus ez árnyalatán még tul ment egy nehány tehetséges ifju lelkész, kik bizonyos idealisticus pantheismust vallanak, melyet vagy Strauss vagy Spencer eszméiből kölcsönöztek. A keresztény hagyománynyal szemben csaknem ugyanazt azt az álláspontot foglalják el, melyet a theisták. De az Istenben inkább sze-

[1]) V. J. Martineau, Loss and Gain in Recent Theology. London 1881. The three Stages of Unitarian Theology 2-d ed. London 1882.

[2]) Clerkenwell Unitarian Church. The Minister's Leading Religous Principles, függelék Newmann tanár Sin against God czimü beszédéhez. London. Trübner 1875.

retnek egy titkos és meghatározhatlan hatalmat látni, ki a rend és igazság megvalósitására munkál a világban. Némelyek pedig a vallás tárgyául kizárólag az emberi ideálnak a gyakorlatba átvitelét tekintik, s ez az az ideál, melyet istenitenek, hogy imádják. Igy az unitárius theologiában található bölcselmi nézetek fokozata a félig orthodox socinianismustól egészen a Comte evangeliuma szerinti humanitas vallásáig ért el.

Az ember azt kérdezheti, hogy ennek az evolutionak a haladása nem mutatja-e egyszersmind az unitárius hitbuzgóság lankadtságát és lazaságát, mely már az utóbbi 30—40 esztendő óta jeleztetett, attól az időtől fogva tudniillik, a mikor az unitáriusok zöme még hitt a biblia csalhatatlanságában és a Krisztus csodatevő erejében. E kérdésre feleletül idézek Armstrong lelkésznek a „Western Union“ tagjai előtt 1883, jun. 14-én tartott beszédéből. [1]) Feltüntetvén, hogy a bibliai exegesisnek az utóbbi huszonöt év alatt Angliában tett eléhaladása a kereszténység eredetét és okmányait egészen megfosztotta a természetfeletti dicsfénytől, azt mondja, hogy némelyeknek ugy tetszhetett, hogy e kritikai eljárás meg fogja semmisiteni még azt a fontosságot is, melyet az unitáriusok a biblia elbeszéléseinek és a Jézus személyiségének eddig tulajdonitottak. Azonban hozzáteszi, hogy ezeket a sötét feltevéseket a tények meghazudtolták és tovább menve igy folytatja:

„Nem rombolás, hanem ujraalkotás fejlődött ki ebből a forrongásból. A biblia kezdette nem érdekelni az embereket, mert a mi magyarázási módunkban nem találták meg az igazság savát. De ma már tisztán állanak a tények előttünk. Ma már tudjuk, mikép fejlődött ki az a bámulatos irodalom; mit ezelőtt nem tudtunk. S a biblia igy minden történelmek közt a legérdekesebb történelem lett. S mi érezzük, hogy abban Isten szelleme mozog s megtanuljuk belőle, hogy az Isten kisérteten, vétken és bünön keresztül mikép neveli a nemzeteket a humanitásban. Igaz hogy nem tartjuk többet a bibliát természetfeletti kijelentésnek s nem tulajdonitunk annak sem valóságos, sem képzelt csalhatatlanságot, de azért szeretjük, mert ugy találjuk, hogy abban tiszta vizek forrása van, mely lelkünket örök igazságokkal táplálja.

Igy Krisztus is mindinkább vesztette fölényét, mikor a birálat korszaka beállott s az ember azt gondolta volna, hogy részekre szedve a levegőben feloldódik s nem marad egyéb számunkra, mint egy

---

[1]) R. A. Armstrong, Hopes and Dangers of English Unitarianism. Inquirer, jun. 30. 1883.

képzelődés-szülte mythikus személyiség. De mi történt? Igaz, hogy mi elejtettünk sok régi, a mi korunk előtt igen mesterkéltnek és igen technikusnak látszó kifejezést. Igaz, hogy nem teszszük többet Krisztust miközénk és az Atya közé. Sokan vannak köztünk, kik nem hiszik, hogy ő másként jöhetett volna a világra, mint más tisztes és szerető szülők gyermekei; nem hiszik, hogy Herodes vagy a keleti bölcsek sokat tudtak volna születéséről, hogy a galilei tenger hullámait szavával lecsendesitette volna, vagy bárminő tengerhullámok felett lebegett volna, mint egy szellem; nem hiszik, hogy a már egyszer megsebzett és meghalt testbe uj élet árja ömlött volna, s hogy szelleme máskép jutott volna az Isten kebelébe, mint más olyanoké, kik igazán szerettek, hűn szolgáltak és meghaltak dicsően a nekik kijelölt álláson. Nem! ő előttünk egészen ember és mi látjuk, hogy azok a legendák mikép állottak elé tanitványai szeretetéből és bámulatából. De éppen ezáltal lett a Jézus a mi szemeink előtt valóságos, élő, átlátható, erős és szép Jézussá. Mi őt teljesen testvérünknek érezzük. Látjuk, mint gyermeket a boldog otthonban, mint ifjút, a mint a Jordán felől jövő rendkivüli, szigoru, de lelkesitő szózatra figyel, mint férfit, midőn apostoli tevékenysége közepett azért eseng, hogy a hegy magányában imádkozhassék. S érteni tudjuk az örömet, melyet neki a szegények segitése és vigasztalása szerzett, a bánatot, melyet a miatt érez, hogy őt sokan nem értik; érteni tudjuk benne az erő és gyöngédség, a legyőzhetlen akarat és vonzó modor, a szenvedélyes vágyódás és a zavartalan nyugodtság bámulatos egyesülését; s aztán mikor körülte lassanként minden beborul s magát mindenektől elhagyatva érezi, az ő hősies szent halálát.

És őt példányául vehetjük mindannak, a mi nemest és rokonszenvest az emberiség elé tudott állitani s szerethetjük őt teljes szivünkből és lelkünkből.

És hogyha nem lett volna ez a kritika, ez a kérlelhetetlen részletező analysis, mely oly rombolónak és halálosnak tetszett, mi mindinkább el lettünk volna választva a Krisztustól. A megoldatlan maradt történelmi és bölcselmi nehézségek elválasztó ék lettek volna közöttünk és ő közötte. S nekünk nem lenne most Krisztusunk s a kereszténység nem volna egyéb üres szónál.“

Könynyen érthető, hogy ily körülmények közt az unitáriusok és a széles értelemben vett egyház tagjai, valamint a liberalis protestánsok a Continensen a bibliai exegesis elébbvitelén teljes erejükből munkáltak. Angliában főleg Weecksteed Filep H. unitárius lelkész az, a ki népszerüsiti ama modern protestans iskola főbb mun-

káit, melynek fényes nevü képviselői Kuenen és a leydeni egyetem más tanárai.

Az isteni tisztelet formái az angol unitáriusoknál éppen oly különféleséget mutatnak fel, mint theologiai nézeteik. Mindenik gyülekezet maga állitja meg az isteni tisztelet formáját a maga nézetét vagy pedig lelkésze előszeretetét követve. Az 1883-ki „Unitarian Almanac“ szerint huszonöt liturgiai forma van az unitáriusoknál használatban, ide nem számitva nehány elszigetelten álló gyülekezet ujitásait. A legtöbb ezek közül a formulák közül a tiszta theismus nyelvén beszél, de vannak még olyanok is, melyek a régi supernaturalisticus phraseologiát használják. Leginkább el van terjedve a Dr. Martineau által szerkesztett közimakönyv (Book of Common Prayer for Christian Worship.) Abban tiz alkalomra foglaltatnak imák, azonkivül vannak még benne formulák a keresztelésre, confirmatióra, papszentelésre, s betegekért, veszélyben levő tengerészekért, a béke helyreállitásáért, a királynéért, a királyi családért, az egyházért, parliamentért stb. mondandó imák. E szertartások egy része kevésbé van használatban az unitáriusoknál, de azoknak a könyvben való megtartása kimagyarázható abból a módból, a melylyel az szerkesztve volt, — szerzőnek ugyanis az volt a czélja, hogy az anglikán liturgiát megtisztitsa minden trinitarius és dogmatikus kifejezéstől, és a hátsó gondolata talán, hogy azt idővel az átalakulásban levő orthodox gyülekezetek is elfogadják használatra.

Dr. Martineau szertartásos könyvét tényleg kétszáznál több gyülekezet használja, melyek azonban nem tartják hibának annak tetszés szerinti módositását. Egyébiránt a szerző, ki sohasem késett e száz esztendővel együtt haladni, s ki bámulatos személyesitője a modern idők unitarismussa fejlésének, az ujabb kiadásban kihagyta mindazokat a helyeket, melyeket ő messiási mythologiának nevez, azaz azokat, melyek Jézus segitségül hivására vonatkoznak s őt mint Messiást és közbenjárót tüntetik fel. Az előszóban felfejti, hogy ezek az eszmék nincsenek öszhangban a jelenkor mindinkább erősödő irányával, azzal az iránynyal tudniillik, mely a hivő léleknek megengedi, hogy szemtől-szembe állhasson az ő Istenével.

Számos unitarius egyházban, származzék bár az onnét, hogy a gyülekezet, mint presbyterianus eredetü, ellenszenvvel viseltetik a formulák iránt, vagy pedig onnét, hogy a lelkész inkább szereti rögtönzéshez folyamodni vallásos érzelmei kifejezésére, az isteni tisztelet rendje és beosztása nincs szabályozva. Egyébiránt az isteni

tisztelet hymnusok, imák és beszédek váltakozására szoritkozik. Némely lelkész, mint Walters Frank Glasgowban, Taylor J. Prestonban beszédeikhez az alapigét nemcsak az ó- és uj-szövetségből veszik, hanem abból is, mit Dean Péter „minden korok és minden népek szent irodalmának" nevez. A hivek most részt vesznek az éneklésben, majd meg egészen az énekkarra bizzák, a mi ugyan gyakran előny zenei szempontból, de mindenesetre ront az isteni tisztelet melegségén. A közönség egy része bizonyos pillanatokban letérdel, mig a másik fennállva hallgatja az imákat és hymnusokat. Némely lelkész palástot és gallért visel, mig mások meg csak egyszerü felső öltönyben és fejér nyakkendővel teljesitik a szolgálatot. Az urvacsora még a legtöbb gyülekezetnél szokásban van, bár nem nagy számmal veszik, s annak semmi sacramentalis jelentőséget nem tulajdonitanak, hanem csupán emlékezésnek és a testvériség symbolumának tartják. Egy gyülekezetnél sem kötelező s mindenki tetszése szerinti értelemben élhet vele. Némely gyülekezetek már egészen elhagyták, vagy pedig önként engedik kimenni a használatból.

Némely helyt szokásban van még az is, hogy az isteni tisztelet után vallási vitát tartanak. A lelkész a szószékről lejőve, a hallgatóság közé vegyül s a kinek kedve van, kérdést intézhet hozzá a predicatio egy vagy más pontja iránt, miből aztán sokszor élénk vita fejlődik ki [1]): könnyü felfogni, hogy mivé lesznek a kereszténység hagyományai, sőt elvei is, hogyha ily viták esélyeinek lesznek kitéve. De ez eljárást csak az angol társadalom kitünőleg theologiai hajlamaihoz való alkalmazkodásnak kell tekintenünk.

Némely gyülekezetek oly helyeken tartják isteni tiszteletüket, melyek minden vallási jelvényt nélkülöznek. Kényelmesen találják magokat — mi nem ritka eset — egy concert-teremben is, mert a protestansok e tekintetben nem előitéletesek. Ezek a kopasz falu termek, melyekben más butort nem láthatni, mint padokat a hivek, egy kart az énekkar, s szószéket a lelkész számára, méltán tekinthetők a nonconformista templomok hagyományos typusainak. Vannak azonban oly templomaik is, melyekben semmi puritán egyszerüség nem található, sem a berendezésben, sem az épitészetben. Ilyen például Londonban, Islingtonban a Unity Church és Clarence-roadon a Free Christian Church: mindkettő góth stylben épült szines ablakokkal és belől müvészi ékitéssel. Az unita-

---

1) C. M. Davies, Heterodox London. t. I. p. 121. London, 1878.

riusok szerencsésebbek, mint a puseyisták, mert ők feltünés nélkül engedhetnek meg magoknak aesthetikai phantasiákat, a nélkül, hogy avval lehessen vádolni, hogy mint az angol egyházi ritualisták a róm. katholicismushoz közelednek.

A gyülekezeteknek e rendkivüli önállósága elésegitette, hogy az unitariusokhoz számos oly gyülekezetek csatlakozzanak, melyek eredetileg másféle dissidensek — presbyterianusok, baptisták, universalisták, independensek — voltak, és hogy ezek, legyen bár, hogy maguk adták fel a régi hitvallást, vagy hogy nekik nem is volt olyas, a régi socinianusok utódaival a dogmáktól megtisztitott kereszténység közös földjén találkozzanak. Spears Róbert szerint az unitarius egyházak fele része ama régi presbyterianus gyülekezetekből állott elé, melyek az arminianismuson mentek keresztül.[1]) A legtöbbnél, még azoknál is, kik a régi elnevezést fentartották, — mint „az unitarius baptisták" — az átmenet már régóta teljes; némelyeknél pedig éppen most van folyamatban. Ilyen például Birminghamban a „Saviour Church", mely eredetileg evangelikus volt s melynek jelenlegi lelkésze Saint-Claire, és Londonban a „bedford chapel"-i gyülekezet, melynek lelkésze Brooke Stopford, ki az anglikán egyháznak egyik legkitünőbb papja volt. Mindkét lelkész a mérsékelt unitariusok elveihez hasonló nézeteket vall s gyülekezeteik határozottan a liberalis keresztényekhez számitják magukat; azonban még nem vették fel az unitarius nevet s nem léptek bé az unitarius egyházak sorába.

E tekintetben egy napon igen sajátságos beszédet hallgattam a a clarence-roadi unitarius templomban. A szónok Pál apostolnak az első keresztények véleménymegoszlására vonatkozó szavait véve alapigéül, valódi apologiát tartott az unitariusok álláspontja mellett, mely szerint tagadják, hogy a bibliai csodákban és a Jézus istenségében való hit a kereszténység lényeges alkotó eleme lenne. Megtudtam azonban, hogy nem tartozik az unitariusokhoz, hanem congregationalista lelkész s az alkalomra szószéket cserélt,— mi a dissidenseknél gyakori eset — unitarius lelkésztársával. Bátor nyilatkozataival egészen meglepte a közönséget, mig unitarius lelkésztársa meg tartozkodó érvelésével ejtette bámulatba az ő hallgatóságát. Kétségtelenül az unitarius lelkész ugy gondolkozott, hogy neki a legorthodoxabb beszédét kell a congregationalista gyülekezet előtt elmondani, a másik meg megforditva, hogy neki az unitarius gyüle-

---

[1]) R. Spears op, cit. p. 38.

kezet előtt a legszabadabbelvü beszédét. Ebből látszik, hogy mily nehéz a szabadelvü protestantismus egyházi körét tisztán körülirni. valamint az egymáshoz közeledő egyházak elemei közt is egy tiszta határvonalat huzni, a melyek Angliában a félig katholikus ritualismustól a rationalismus legszélsőbb határáig anynyiféle alakot tüntetnek fel.

Az unitariusok egy része szentesitni ohajtván a különféle egyházaknak, melyek a régi hitvallásokat elvetették, egymáshoz való közeledését. inditványba hozta, hogy a régi. unitarius nevezet helyett a sokkal jelentősebb „szabad keresztények" nevet vegyék fel. Következésképpen e nevezet alatt 1877-ben egy vallási társulatot alapitottak, „mely nyitva legyen mindazoknak, a kik azt hiszik, hogy az ember nem anynyira arra köteleles, hogy birja a vallási igazságot, hanem egyszerüen arra, hogy komolyan keresse, és a kik a végett, hogy az emberi élet vallásos megjavitását eszközöljék, meghódolnak a fiui kegyesség és a testvéri szeretet érzése előtt, a nélkül, hogy a hittani theologia tárgyaiban egyetértenének vagy sem."

Egy évvel később a szabad keresztények nagy ünnepélyességgel ülték meg a queenstreet-i templomban társulatuk megalapitása első évi fordulóját. Az ünnepélyben részt vett lelkészek közt Dr. Martineau és a jól ismert franczia lelkész Coquerel Athanaz mellett ott voltak még Miall W. congregationalista lelkész s Kegan Pál C. anglikán pap. A szabad keresztények nem tehettek volna ennél jobbat amaz igényük megerősitésére, hogy a kereszténység minden felekezeteit egy egyetemes egyházba egyesitsék, a melynek alapja nem az, mit Channing „a dogmák megalázó egyformaságának" nevezett, hanem az érzelmek ama közössége, mely mellett az egyéni gondolkozás függetlenségét a vallási társulat kötelezettségeivel öszsze lehet egyeztetni. Egyébiránt a szabad keresztények ez ideig csak nagyon kevés számu unitarius gyülekezetet csatoltak a maguk nézeteihez. Ellentállásra találnak mind a conservativ szellemüeknél, a kik történelmi elnevezésükhez ragaszkodnak, mind pedig amaz előbbrehaladott szellemeknél, a kik az unitarius kifejezést egyértelmünek tartván a monotheista kifejezéssel, azt tágasabbnak és szélesebb értelmünek tekintik a szabad keresztény nevezetnél, melynek értelme a kereszténységen nem terjedhet tul.

Az unitarius, presbyterianus és más szabadelvü egyházak, melyek Nagy-Brittaniában az unitarismus erejét teszik, számra nézve a Unitarian Pocket Almanac szerint 1883-ban 374-et tettek; a lelkészek pedig

384-et. Az unitariusoknak van hat havi közlönyük, egy igen jeles folyóiratuk, a „Modern Review," mely minden három hónapban jelenik meg; egy paedagogiai lapjuk, a „Teachers Notes;" s végül három heti lapjuk: a „Christian Life," mely a conservativek közlönye; az „Inquirer," vallási és politikai lap, mely mindkét tekintetben liberalis; végül az „Unitarian Herald," mely irányával a két előbbi közt halad.

Az unitarius gyülekezeteket egymással sem közigazgatási, sem hitvallási tekintély nem köti öszsze. De vannak számos társulataik, melyeknek czélja az unitarismus terjesztése, philantropia gyakorlása és a nevelésügy emelése. Legfőbb társulatjuk a Brit és Külföldi Unitarius Társulat (British and Foreign Unitarian Association), mely 1825-ben alapittatott több azelőtti társulat öszszeolvasztása által s ma az unitarismusnak minden élő erőit egyesiti magában. E társulat feladata a következőkben van meghatározva: „Az unitarius kereszténység elveinek terjesztése a hazában és a külföldön; — az unitarius isteni tisztelet fentartása; — az unitarius tanokra vonatkozó bibliai, theologiai és irodalmi ismeretek terjesztése; — az unitarius hivek polgári jogainak és érdekeinek védelme." Az 1881-ben e czélokra szentelt öszszeg meghaladta a 4,576 fontot, vagyis 114,212 frankot. S minthogy e társulat az unitarismus legtekintélyesebb állandó szerve, gyakran emeli fel szavát az egész testület nevében és pedig nemcsak akkor, a mikor az unitarius hitfelekezet közösügyei forognak fenn, hanem minden közügyi kérdésben is, melyek a liberalis protestantismus átalános érdekeit bármi tekintetben illetik, s ritka az az ülés, melyben választmánya ne foglalkoznék valamely a Parliament elé terjesztendő kérvénynyel.

Az unitarius gyülekezeteknek templomaikhoz való tulajdonjogukat csak 1844-ben sikerült az állammal elismertetniök. De ellenkezőleg azzal, mit a legtöbb egyházban, — s fájdalom, az egyházon kivül is — tapasztalunk, az unitariusok nem elégesznek meg aval, hogy csak a maguk részére kérjenek igazságot. A társulat a leghatályosabban vett részt azokban a különböző mozgalmakban, melyeket a róm. katholikusok fölszabaditása, a zsidóknak a Parliamentbe bebocsátása, a polgári házasság behozatala, a temetők egyenjogu közös használata, a nyilvános iskolák teljes secularizatiója végett inditottak Angliában.

Az évi közgyüléseken kivül még időről-időre átalános nagy öszszejöveteleket tartanak, hol a különböző gyülekezetek küldöttei üléseznek papokkal és számos hivekkel. A legutóbbi ilynemü öszsze-

jövetel, melyet 1882-ben ápril hóban tartottak, a legfényesebben sikerült, s azt lehet hinni, hogy ez felelevenitette az unitarismus terjesztését, mi az utóbbi időkben kissé hanyatlott volt. 700 képviselő és mintegy 2000 más egyháztag felelt meg a szervezők felhívásának. S az utóbbi évi gyülésben is nagy bizalom nyilvánult a jövő iránt. Azt lehet mondani, hogy az unitarismus egy ujabb terjedés reggelén áll. Az unitarismus az utóbbi években meg is kisértette, hogy behatoljon a tömegbe azáltal, hogy népszerü isteni tiszteleteket tartott, melyeknek sikere minden várakozást felülmult.[1]

Ebből látszik, hogy a hitnézetek, sőt még a szervezet különfélesége is nem zárja ki az unitariusoknál sem a testületi szellemet, sem pedig a valódi szellemi közösség érzetét. Ezt Suffield R., a ki korábban róm. katholikus pap volt, néhány év óta pedig Berkshire-ben Readingben unitarius lelkész, a következő figyelemreméltó kifejezésekben emelte ki egy 1881-ben mondott „Miért lettem én unitarius“ czimü beszédében:

„Én azt tapasztaltam, hogy az unitariusok közt különböző egyéni nézetek vannak a Krisztus személyére és szerepére, s a kereszténység természeti vagy természetfeletti jellegére nézve. De láttam, hogy a midőn őszinteséggel ragaszkodtak ahhoz, hogy az Istent imádják, teljes szabadsággal követték a józan okosságot, a lelkiismeretet és az átalános haladás szent törvényét.... Kétségkivül láttam azt is, hogy közülök sokan a bibliának és a Krisztusnak oly fontosságot tulajdonitanak, mely az én nézetem szerint túlzott vagy éppen téves, de még azokkal is megtaláltam az egység és rokonszenv kötelékét abban, hogy nem szüntek meg az értelmi és erkölcsi kérdésekben fensőbbséget követelni a lelkiismeret és az ész számára. Nem voltam tehát kényszeritve, hogy tovább is szenvedjem a szellemi elszigeteltség kellemetlenségeit, hanem becsülettel megtalálhattam az unitarismus felavatottjai közt vallási otthonomat, s lelkem élvezhette a szellemi rokonszenv előnyeit s a közös isteni tisztelet vigasztaló hatását. S tizenegy év lefolyása alatt nem volt okom megbánni e lépésemet. A vallásos társulat magamagában jótétemény arra nézve, a ki abban résztveszen; de a mellett alkalmat nyujt arra, hogy másoknak is szolgáljon az ember az által, hogy az ő figyelmüket oly hivők közönségére irányozza, kikhez kétszinüség és

[1]) Az Inquirer, melynek árát 1883, jan. 1-től 5 penceről 2-re szállitották, néhány hónap alatt háromszorta nagyobb forgalmat ért el, mint a milyen neki azelőtt volt.

kétértelmüség nélkül csatlakozhatik a legbölcselmibb és a legfüggetlenebb gondolkozó is — oly egyházakra, hol a gyermekek oly vallásos és erkölcsi tanitásokban részesülnek, melyek az ujabban nyert igazságokkal teljesen öszhangzanak, s hol az élet különböző korait az igaz hit oly tényei szentelik meg, melyek mentek minden mythologiai elemtől s szabadok minden babonától."

PÉTERFI DÉNES.

„EGÉSZ ÉLTÜNK LEFOLYÁSA A KÉT FŐPARANCS KÖVETÉSÉTŐL FÜGG.*)

Luk. 10, 28. Ezt miveld és élsz.

Ha valaha kivántam hallgatóimnak a lehető legjobbat mondani, akkor ez ünnepélyes órában, melyben mind a két fél teljes lelkem előtt áll, szeretném ugy szólani, hogy az a szó teljes értelmében épen élni tanuljon, élni, Isten akaratja szerint is a lehető legkivánatosabb életet, valamig a földön maradása lesz.

Elhiszem, tisztelt hallgatóim figyelmes tekintete is ez ünnepélyes pillanatban azért függ rajtam, mert mind a két fél, tudniillik: az uj lelkész és az ő leendő hallgatói egy oly pályára vannak indulóban, melynek épen kezdő pontjánál, méltán kérdezik tőlem, miként a hajdani törvénytudó üdvözitőnktől: mit cselekedjem, hogy éljek?

Hiszem pedig, hogy egyik fél sem örök élete érdekében teszi a kérdést, hanem azzal is megelégednék, ha Isten a pályát, melynek kezdő pontján állnak, kedvök szerint megáldaná:

Mit felelhetnék pedig ma is helyesebben, mintha viszont, mint üdvözitőnk azt kérdezem kérdezőimtől: A törvényben mint van megirva? hogy olvasod azt? és ha tisztelt hallgatóim reményem és várakozásom szerint, a jól ismert két fő parancsra hivatkozva felelnek, melyekről üdvözitőnk is azt mondá, hogy azoknál más nagyobb nincsen (Márk. 12. 31.) én is erre aztán bizton felelem: Jót feleltetek: ezt miveljétek és éltek, miként szentkönyvünkből is olvasám.

Mind ezekből kiindulva, mai szent beszédem tárgyául, véleményem szerint, nem is tüzhetek ki egyebet, mint hogy

a) felfejtem a két fő parancs értelmét,

b.) felfejtem a két fő parancs követése következéseit.

Ez a nehéz feladat áll ez ünnepélyes órában lelkem előtt, mely sokkal figyelemreméltóbb, mintsem igérhetném, hogy rövideden egy

*) Beigtató beszéd. Mondatott Datkon 1884. ápr. 7-én.

két szóval bevégzem; de azt igérem mindenesetre, hogy unalmas, hosszu beszédem annak, a ki azt figyelmesen meghallgatja és megérti, nem leend: e czélból kérem és el is várom t. hallgatóim figyelmét.

Többen lehetnek tisztelt hallgatóim közt azon véleményben a felvett két fő parancs felől, hogy annak az elsője kivált, hogy tudniillik: szeresd a te Uradat-Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből többféle módjára figyelmeztet ugyan az Isten iránti szeretetnek, de ez egyszerüen kifejezve, nem egyéb, mint szószaporitás, midőn a bölcs szónokok ugyanazon egy teendőt többféleképen fejezik ki. És pedig komolyan után gondolva ugy hiszem, hogy üdvözitőnk a hallott igékben az Isten iránti szeretetnek valóságos négy fokozatára figyelmeztetett. Ugyanis

I. „Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből“ ez azt teszi: szivedben az első hely senkié és semmi másé ne legyen, mint az Istené. Igy azonban csak a szereti, a ki, miként Pál apostol, érti és érzi, hogy Isten által vagyunk, élünk és mozgunk mindnyájan. (Csel. 17. 28.) Ki mentől kevésbé érti és érzi pedig ezt, annál kevésbé képes arra, hogy szivében az első helyet Istennek engedje: miként ezt a tudatlan és hitetlen embereknél szomoruan tapasztaljuk.

II. Csak a szereti az ő Urát-Istenét teljes lelkéből, a ki szereti és akarja azt, valamit az Isten szeret és akar. Valaki pedig az Istennel ellenkezőt akar, az az ő Urát-Istenét, nemhogy teljes lelkéből szeretné, de még azt se mondhatjuk, hogy Isten akaratját érti és ismeri, miként ezt is a tudatlan és hitetlen embereknél mindennap láthatjuk.

III. Csak a ki naponként értelmesbülve és jobbulva haladott a tökéletesség utján, haladott közelebb-közelebb az igazak és szentek öröméhez, a mi az Isten tökéletesebb láthatásában és az emberi lélek teljesebb megnyugvásában áll, csak a szerette az ő Urát-Istenét teljes elméjéből. E szeretettől inditva imádkozott a 27-ik zsoltárban Dávid király és próféta: Egy dolgot kértem az Urtól és most is azt kérem, hogy látogathassam az ő templomát és láthassam az ő szépségét életemnek minden idejében. A halhatlan emlékü Dávid király ezen egy zsoltára is örök emléke annak, hogy ő az Istent teljes elméjéből szerette, a mit arról épen

nem mondhatok, valaki szentegyháza templomát lelkiismeretes hüséggel nem látogatja.

IV. Csak a ki áldozni tud és ha ugy jő, mindenét áldozni tudja az Istenért, miként üdvözitőnk is cselekedett, csak az mondhatja, hogy szereti az ő Urát-Istenét teljes erejéből. Igy ismét csak a képes az Istent szeretni, a ki fel van már világosodva az Isten lelki országáról, mennyei szövetsége iránti szent tartozásairól, mint kik már nem jövevények, hanem szentek polgártársai (Éféz. 2. 19.) Ezt azonban soha sem érzi, valaki még az Istenért semmit sem áldozott.

Ez a szeretet első fő parancsának értelmezése. Lássuk már a másodikét a lehető legrövidebben.

A keresztény felebaráti szeretetnek két egymást kiegészitő, alkotó része van, ugymint: az igazság, mely szerint valaki Isten és emberek törvénye szerint tudja is meg is teszi és adja, kinek mivel tartozik? a második alkotó rész pedig, mikor valaki tudva hogy mit mivel? igazság szerinti kötelezettségénél is több jót ad, vagy teszen sajátjából, mint a menynyit valaki tőle jogosan követelhetne. — Ez az a szeretet, melyről üdvözitőnk mondá: Legyetek tökéletesek, mert a ti mennyei atyátok tökéletes, ki felhozza napját mind a jókra, mind a gonoszokra (személyválogatás nélkül). (Mát. 5. 45. 48.) Ezen két nagy parancsról mondám már én is: Ezt miveljétek és éltek.

Oly életről ugyan én most nem szólok, mint a minőt üdvezitőnk korában, többek hitvéleménye szerint a törvénytudó is kérdezett és remélt. (Ján. 21. 23.) E nemis lenne kivánatos; mert ha egykor a test elavul, a sziv és vér kihül, elfárad, mi örömünkre ehetne az érzékeiben tompult testben tengődni? Hanem elforditani az időnap előtti kora halált, biztositni magunknak egy kivánatos hosszu életet, egy békés lefekvéshez és elalváshoz hasonló kimulást. (Zsolt. 4. 9.) e már lehetséges és hiszem is, hogy az isteni és atyafiui szeretet hiv követésének egy ily életpályavégre oly nagy befolyása van, mint a jó és hiv munkában töltött nappalnak az éjjeli édes álomra! és ezt —"

Végre: csak abból is megitélhetjük, ha tekintbe veszszük a két főparancs szerinti vallásos élet kivánatos következéseit is bármi röviden és egyszerüen.

*

Ha tekintetbe vesszük legelőbb is azt, hogy az Isten oly magas foku szeretetével, mint a minőről az első főparancs szól, sok más ismeretek járnak, melyek épen abban világositnak fel, hogy mit tegyünk, vagy mit ne tegyünk testi és lelki épségünk megőrzésére, ezek nemde nem arra szolgálnak-e, hogy életünket tudatlanságunk és hitetlenségünk vétkeivel öngyilkos módra meg ne röviditsük?

A mi több, az emlitett ismeretek nemcsak a természet, hanem az Isten különös törvényei tudásában is állván, az is önként következik, hogy mentől lelkiismeretesebben szeretjük, annál inkább tartózkodunk Istent bántani; tehát akkor is magunkat szeretjük inkább, mikor az Istent félve szerettük; mert ezzel is csak saját életünk fenmaradása feltételeihez tartottuk magunkat.

Tegyük és számitsuk ide még azt is, hogy az Istent szerető lelkek vallásos élete csupa magában is oly örömök forrása, melyből a m. jelenések könyve szent irója szavai szerint (Jel. 22. 17.) csak az élet vizét veszik. Annak édes érzete és öntudata, hogy Isten előtt kedvesek vagyunk és mennyei szövetségünkhöz méltóknak találtattunk a mindeneket látó előtt, nemde nem-e megannyi biztositó lámpái az élet szövétnekének, mindazon viharok ellen, melyekben a hitetlen ember élete, mint a szélben hordozott gyertya, időnap előtt elfogyatkozik, midőn nem is vélnők.

Aztán végre, midőn a láthatatlan Istent is csak látható embertársainkban szerethetjük valóban s tettlegesen: nem az élet-hosszabbitó szerek közé számitjuk-e azon békességet, mely az ingadozás nélküli felebaráti szeretet elválhatlan társa? és azon örömeket, melyek csak a jótettek édes emlékeiből származnak? Az ilyenek vannak rendszerint mindennemü életpályán megáldva oly testi és lelki békével, melyben ételök, italuk izes, álmuk édes, a mi mind csak egy kivánatos hosszu élet feltétele.

Meg vagyuk győződve, tisztelt hallgatóim! hogy már most minekutána üdvözitőnk szavai szerint fokozva is értelmezém a két legnagyobb parancsot; sőt azok hű követése következményeit is becses figyelmetekbe ajánlottam, nemcsak kitüzött igéretemnek tettem eleget; hanem most törvénytudónak és nem tudónak is, valaki csak kérdezé tőlem: mit cselekedjem, hogy éljek? bizvást is felelhetem üdvözitőnk szavaival: ezt miveld és élsz!

A miként azonban előre is mondám: az én lelkem előtt ez ünnepélyes órában két fél állván, ez okból még szólnom kell hozzátok különösön is, helybeli unitárius egyházközség, kedves atyámfiai!

Őszintén mondom, a legérzékenyebb részvéttel hatott lelkemre a váratlan és véletlen haláleset, midőn a közelebb mult január 20-án hirét vettem, hogy lelkészetek a néhai kedves emlékü t. Kozma Elek ur a köztünk élők sorából kiszólitatván, ti a rendes pásztorától elszakasztott nyáj árva sorsára jutátok. Olyan sorsra, melyben bármit tennének is a gyámkodó jó lelkek, a gyámság alá esettek, csakis akkor lesznek megvigasztalva, ha rendes lelkésszök valahonnan feltámadván, megjelenik és a béke pásztori szavával szól hozzájuk!

Éber és gondos püspökünknek azonban a mint tudomására jutott e szomoritó eset, azonnal, mint jó és bölcs főpásztor, a maga idejében megtőn mindent, hogy titeket ma már a ti bizonyos uj lelki pásztorotok üdvözölve köszönthessen. És ime! én most épen azon szent czélból állok itt e szó-székben, hogy ünnepélyesen felolvassam azon levelet, melynek minden mondata üdvözitőnk vigasztaló szavaira emlékeztet: Nem hagylak titeket árvául, megtérek ismét tihozzátok! (Ján. 14. 18.) Hallgassátok meg a tisztelettel emlitett főpásztori levelet (szm. 132) szokott illő figyelemmel.

— — — — — — — — — — — — — — —

Az illő tisztelettel hallott főpásztori leirat értelmében szólitom fel önt tiszteletes uj lelkész Mózes Mihály ur, hogy foglalja el törvényszerüleg szentesitett helyét s innen tartsa meg, mint ez ekklézsia törvényes lelki pásztora a szokott beköszöntőt, Isten segedelmével! — — — — — — — — — — — — —

Tehát megadá a jó Isten három havi idő gyors lejártával, hogy a datki unitárius szent egyházközség új lelkipásztora szavát is meghallhatá: e pedig legelső szent beszédével is sorsunkon aggódó sziveiket megnyugtatván, ezzel a lelkem előtt álló fél csak uj lelki erőt vőn, hogy ha ezután is kérdezi: mit cselekedjem, hogy az örökéletet vehessem? mert a miként figyelmes hallgatói lelkesült tekintetéből én is csak örömmel látom, bugó imájában, értelemhez és szivhez szóló hatós beszédében nyilvánitott elveit értvén, szeretik és akarják, valamit ön szeret és akar; ön pedig nem szeret és nem akar semmit, mit az Isten is ne szeretne és nem akarna s ez okból bizvást mondom ez ünnepélyes órában, hogy az én örömem teljes; mert a lelkem előtt álló mindkét félnek mondhatom végre: Ezt miveljétek és éltek! a mi egyszersmind az én legszivesebb kivánatom is, hogy késő vénségök koráig, minden jóktól szeretve és tisztelve, Istentől és emberektől megáldva, kivánatos testi és lelki békességben éljenek."

Amen!

———

IMA.

(b. e.)

Te vagy, oh örökké élő Isten! a kinek hálálhatjuk és hálájuk is, hogy mult napjainkra ismét új nap s ezzel egyszersmind új hét derült életünkre. Egyedül csak neked hálájuk, hogy a sötét hosszu éjben nem vált álmunk halálunkká. Te vagy örök jóságu mennyei Atyánk! ki e szent nappal együtt lelki és testi békével megáldottál, áldásaiddal és szeretteinkkel körülöleltél. Egyedül csak neked hálájuk, hogy mai szent napunkon egy uj tavasz megnyilatkozott egeiből oly kegyelmes arczczal tekintessz reánk, hogy ezt látva szebb és jobb jövő napokat várunk. És te, oh mi Urunk, Istenünk! szerető atyánk voltál és lészesz ezután is, mig élünk, minden időben. Ezt is egyedül csak neked hálájuk; a te igaz ismeretedre te tanitottál, miután szentházad népévé fogadtál az Ur Jézus Krisztus által.

De mit is adhatnánk hálánk jeléül? midőn örök boldogságodban semmi nélkül nem szükölködvén, semmit sem is kivánsz tőlünk, csak azt akarod, hogy szeressünk téged teljes szivünkből és lelkünkből, teljes elménkből, minden erőnkből és szeressünk tégedet láthatatlan Istenünket látható embertársainkban mint felebarátainkban — önmagunkat:

És oh vajha értenők, vajha engedelmeskednénk e szent és kedves akaratodnak? Ezért könyörgünk most is mindenekfelett. Engedd értenünk, hogy senki szivünkhöz közelebb mint te, ne légyen. Hajtsd sziveinket azon engedelmességre, hogy akarjuk és szeressük csak a mit szeretsz és akarsz. A te szeretetedtől minket sem élet se halál el ne szakaszthasson: és lássa rajtunk a ránk néző világ, hogy ezer izig cselekszel velünk irgalmasságot; mert mi mindent áldozva is szerettünk tégedet, miként Jézus, kinek nevében kérünk, hallgass meg minket.

Amen!

PÉTERFI SÁNDOR,
esperes.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LXXXIV.

Egy párizsi szinmüi előadás 1540-ben.

Nem rég, kutatásaim között, egy ügyünk iránt melegen érdeklődő szakember egy régi latin kéziratra tett figyelmessé, melyben egy 1540-ik évi párizsi szinműi előadás volt kivonatosan leirva. A szinmű tárgya az Ariusi Egyház volt, s bár a drámai cselekvények végső kibonyolodása kedvezőtlen, annak folyama bizonyos nem titkolt rokonszenvet árult el: sőt az üldözött vallás iránt több helyen figyelmet érdemlő részvét nyilvánult ugy az iró, mint a közönség részéről.

Lehetlen volt kétszeresen nem érdeklődnőm e kézirat által. Arius tanaival minket is soká gyanusitottak, nevünk is Arianus volt századokon át; sőt csak nemrég is megtisztelt ezzel a tudatlan roszakarat... Párizsból katholikus honfitársai türelmetlensége elől vonult félre Kálvin Genfbe, s ő, a szintén üldözött, 12 évvel ezután Servetot Arianus-tanokért égettette meg. Hogy mégis franczia és párizsi költő válaszszon ily tárgyat szinműi előadásra, s azt a közönség rokonszenvesen fogadja — az előttem oly különösnek tünt fel, hogy azonnal átfutottam az érdekesnek látszó kéziratot s azt valóban annak is találtam, belőle másolatot vettem, azon elhatározással, hogy később nyomozódni fogok utána: ha vajjon a szinmű eredetije a franczia nemzeti könyvtárban ma meg van-e? s ha meg van, valahogy használat végett megkeritem.

Azonban az idő telt, dolgaim — látom — nem apadnak, alkalmat s egyént, a kit megkérjek, nem találtam. A késedelemben ritkán volt jó — gondolám — az, ami birtokomba jutott, magában is elég érdekes arra, hogy többek tudomására jöjjön. Közzé teszem, hátha a *„Keresztény Magvető“* olvasói között akad majd valaki, a kinek e szinmű eredetijének Párizsban kinyomozása kezeügyébe esik s a közérdekért megteszi azt a fáradságot, hogy annak mivoltáról — az egész művet bibliographiailag és tartalmát bővebben ismertetve — a magyar olvasó közönséget fölvilágositja.

Hadd menjen hát közönség elé e becses töredék egészen hív magyar forditásban.

„Leirása egy Párizsban 1540-ben franczia nyelven nyilvánosan előadott szinjátéknak.)*

„Párizs egyik nyilvános terén királyi fénynyel épitett nyolcz sátor volt látható: az első a római pápa nevét és czimerét viselte,

---

*) Descriptio Ludi Parisys lingva Gallica publice instituti Anno 1540. sat.

a második a katholikus császárét, harmadik a franczia királyét, negyedik a Portugalia, ötödik Skóczia, hatodik Dánia, hetedik Anglia, a többiektől kissé távolabb eső nyolczadik a rómaiak királyának nevét és czimerét.

„Mikor már roppant nagy tömeg nép volt összegyülve s kiváncsilag várta, hogy mi fog történni: ime ragyogó szinü bő ruhában megjelent egy gyönyörü hölgy, a kit kilencz tisztes, nagy tekintélyü, bölcseségben és korra nézve kitünő férfi követett, a kik a hölgy minisztereinek vagyis tanácsadóinak látszottak, a hölgy neve ruhájára igy volt följegyezve: Ariánus Egyház, a ki nyögve, keble mélyéről nehéz sóhajt bocsátva, s azután szemeit az égre függesztve, jajkiáltással panaszolkodott, hogy senki sincs a halandók között, a kinek rá legkissebb gondja lenne, és senki nem található, a ki őt — nyomortól és testi szorongattatásoktól elnyomottat — tanácsával és gyámolitásával segélje, őt a minden segélytől és védelemtől megfosztottat már csaknem végveszély fenyegeti. E panaszát oly ékes nyelven, oly szánakozásra inditó módon adta elé, hogy a kő-szivet is megengesztelte s meghajtotta volna.

„Most a könnyező és sorsát sirató hölgyhez járult az emlitett kilencz öreg férfi, vigasztalva kétségbeesésében, javasolták, hogy ne csüggedjen el, van a földön sok hatalmas fejedelem, a kikhez segélyért folyamodhatik. Ha egyebet nem, jóakaratot találni fog náluk, csak hallgasson tanácsaikra s azoknak engedelmeskedjék. Elcsüggedésre nincs ok, maga Isten, a mint eddig soha el nem hagyta, ugy ezután sem hagyandja el.

„A hölgy némileg megvigasztalódva, kérdezte tanácsosaitól: kit gondolnának a fejedelmek közül segélyért felszólitandónak, mert ő hosszas idő tapasztalásaiból tanulta meg, hogy minél hatalmasabbak ők, annál kevesebbé lehet védelmökre számitni. Az öregek ugy nyilatkoztak, hogy legközelebb van a szentséges pápa ur, ajánlják, hogy folyamodjék hozzá, serkentik, hogy tőle segélyt és gyámolitást kérjen; mert nem lehet, hogy az az Ariánus Egyháztól igazságos segélyét megtagadja, melynek egyedül köszönheti tisztességét, tekintélyét s mindazt, a mit a földön használ, minthogy mindazt ez egyház segélyével és kegyelméből nyerte.

„A hölgy tehát öregeitől kisérve a pápa sátorához megy, kopogtat, de senki nem nyitja meg, nem bocsáttatik be; némi várakozás után, midőn többször kopogtatna, későn s némi méltatlankodás után a pápa tekintete elébe bocsáttatott. Megjegyzendő, hogy a sátorok ugy voltak mesterségesen késziteve, hogy a mint megnyiltak, egyszerre minden oldalról megvilágosodtak, s a mi azok belsejében történt, az emberek szeme elől elvonható nem volt. Ott ült a szentséges pápa ur fényben és dicsőségben, jobb kezében nyirő ollót tartott, baljában fejedelmi bársony ruhát és bibornoki gallért. A hölgy lábai elé borult, kérő arczczal, ékes beszédben ügyét eléadta, nyomorainak hosszu sorát elbeszélte s segélyért és pártfogásért ismételve esenkedett. A pápa röviden és kevéssé kegyelmes szóval felelt: „Látod magad — monda — mennyire nem henyélek most is, más fog-

lalatosságok kötnek le, a melyek nekem több pénzt és hasznot hoznak. Ezért innen menj el, kérj mástól segélyt, tőlem nem kapsz.“

„Az Arianus Egyházat e felelet megfélemlitette, busan és sirva távozott el onnan, a méltatlan bánást Isten előtt panaszolta ki, hogy annyira elhagyatott attól, a ki neki köszönheti tisztességét s tekintélyét. Nincs neki már — ugymond — semmi reménye, s hogy ez igy fog történni, már jó eleve sejtette. De tanácsosai azt felelték rá: menjen el a császár ő felségéhez.

„Az Egyház engedve, a császárhoz ment, s halkan kopogtatva, bebocsátották. Látta, hogy az két pap között ül, kezében volt a Rosarium czimü imakönyv s abból mondotta a „Mi Atyánk“-ot s minden körülötte állók imádkozással voltak elfoglalva. Elmondván a hölgy egyháza ügyét és segélyért esedezve, a császár fejével intett, hogy távozzék, mert neki most imádkoznia kell... Eltávozott s öregei tanácsából a harmadik sátorhoz ment.

„Elérkezvén a franczia királyhoz, azonnal bebocsáttatott, feküve találta, egyik felől orvosa állott mellette, szemlélve az éjji edény tartalmát, másfelől a sebész, a ki boritó tapaszt készitett. A segélyt kérő hölgynek a király azt felelte, hogy neki elég baja van a maga egészsége gyógyitásával, a mit el nem hanyagolhat s ezért tőle segélyt hijában vár.

„Innen a portugáliai királyhoz ment a hölgy, a kit ülve talált, s körülvéve iszonyu számu zsákkal, melyek borssal, fahéjjal, szegfüvel s egyéb füszerekkel, nemkülönben aranynyal és másféle pénzzel voltak tele. Kérte a király segélyét, a ki azt felelte, hogy most számtalan másféle bajokkal van elfoglalva, s máskülönben is tulterhelt, nem akar magára több gondot venni. Kérjen segélyt az alkalmasabbaktól.

„A hölgy minden uj látogatás után öregeinek tanácsát megkérdezte, s azok sok szép vigasztaló beszédet tartottak hozzá.

„Ezután a svéd király sátrába ment, hol két koros férfit talált, a kik egy bölcsőbe tett gyermeket rengettek. A hölgy látván, hogy gyermek királytól segélyt nem várhat, rögtön eltávozott, s elért a dán királyhoz, hol asztal mellett látott ülni két tisztes férfit; az asztalon volt a korona és királyi pálcza. A hölgy a király hollétét kérdezvén: azon feleletet kapta, hogy nem tudják: él-e vagy meghalt? Innen is reménytelenül távozott.

„Öregei legutolsó tanácsára a hölgy az angol király sátorához ment, a kit nyilt ajtónál két felesége közt látott feküdni. Elbámult a méltatlanság látásán s mint szűzhöz illett, elpirult, az ajtót gyorsan betéve, onnan elszaladott. S hogy segélyt sehol nem talált, előbbi panaszát megujitotta, sirással és zokogással töltötte be a levegőt, fájdalommal kiáltva, hogy őt, a mindentől elhagyottat, utósó veszedelem fenyegeti, s a nézők szivét oly nagy szánakozásra gerjesztette, hogy vele együtt tanácsadó öregei is csaknem elcsüggedtek. Midőn a siralmas panasznak vége volt, uj tanácskozást tartottak. Az öregek a sirót vigasztalva, kijelentik, hogy még egy király hátra van, a kit ők nem ismernek s hogy kisérletlenül

semmit se hagyjanak, segélyért azt is megtalálni szükségesnek látják. Midőn ők még beszélgettek, egy hangtalan szó tudtokra adta, hogy a királyt Ferdinándnak hivják, a ki talán az Ariánus Egyháznak segélyt nyujt. Szemeiket körül jártatva, látnak egy terjedelmes hosszu sátrat. Az est már közeledett. A hölgy nem látta alkalmasnak az időt arra, hogy a királyhoz menjen; de tanácsosai azt mondották: „Kis késedelem gyakran nagy károkat szokott okozni.

„Utra keltek tehát a hölgygyel együtt, bementek a sátorba, a királyt felfegyverkezve, felpánczélozva és sisakozva, egy asztalra támaszkodólag, gondolatokba merülten találták. A hölgy ügyét előadta, segélyért esengett, megemlitve, mily méltatlanul bántak vele a a többi fejedelmek s mennyire el van hagyva mindentől. A király igy szólott hozzá: „Ő szivesen akar rajta segitni, fegyverkezik is, csak pénz hiányzik a had folytatására.“ A hölgy megjegyzé, hogy a császár adhat a háboruhoz pénzt, neki aranynyal teli szigetei vannak. S miközben a pénz szerzés módja felett tanácskozának, hirtelen kürt, hegedü és énekszó zaja hangzik szét, látják, hogy a császár tanácsosaitól körülvéve a pápa sátora felé tart, a kit kezével megragadva tánczra hivott fel s annyira kifárasztották őt, hogy félhalva rogyott földre. Hasonlóképen tett Francziaország és Portugália királyaival. Tanácsosai serkentették a császárt, hogy a velenczeiekkel is tánczoljon; de azok térdre borulva esedeztek, hogy kegyelmezzen életkoruknak, ők, a mit csak lehet, kedveért mindent megtesznek. A tanácsosok ismételve kérték a császárt, hogy Anglia királyával is tánczoljon, különben neki szüksége lesz valakire, a ki a menyegző költségét s az énekesek és kürtösök diját fizesse ki, a mit az angol király kétségkivül megtesz.“

„Igy végződött a játék, mely e zavaros időkhöz illő sok és változatos jelenetekkel volt élénkitve. Kitudódván e játék öt szerzője, valamennyien a Szajna folyamba vettettek s ott is lelték halálukat.“

Eddig a kézirat. Végén Teleki Mihálynak, I. Apaffi Mihály hires kancellárának van ezen jegyzése: „Ide már azt kellett volna irni, mint adott szállást az Török Császár az Ecclesiának, de hihető, nem merte leirni.“ *)

E megjegyzés s a kivonatnak 1675-ből eredése megerősit engem azon föltevésben, hogy itt az Ariánus Egyház alatt az unitáriusok hitfelekezete vagy azok ugynevezett szélső árnyalata értetik. Történelmünk ismerője tudni fogja, hogy a reformatio első századában mindazon szabad gondolkozásu hitujitók, kik a Jézus is-

*) Ily czimü egyetemi gyüjteményből: STEPHANI KAPRINAI M.SS. Tomus XLIV. 324 oldallapszám alól. A kis füzet 8-adrét alaku s tizenkét levélre terjed, külön czime ez: Metamorphosis Hungariae, conscripta Ao Domini 1645 ily előszóval: Ad Amicum Lectorem, a mi 6 sorból áll s két párverssel végződik, az első kezdete ez:

Ungara quid possit Virtus sat.

E füzetke utolsó három levelét teszi a párizsi szinjátékkivonat.

tenségét nem hitték s ezt szóval vagy könyvben nyilvánitni merték, az egész Közép-Európából elébb Lengyelországba, onnan Erdélybe menekültek, ott mig János Zsigmond választott király élt, békében maradtak s védelemben részesültek; a mint azonban a Báthoriak léptek a fejedelmi székre, ott sem volt békés maradásuk s többnyire a török oltalma alatt vonultak meg, s igy ha kézre kerültek, megégettettek vagy örökös fogságban haltak el. Igy: Ochino Bernard, Paleologus Jakab, Franken Keresztély s többen.

Ennyit az érdekes kéziratról izelitőül.

Jakab Elek.

LXXXV—LXXXVII.

Adatok az udvarhelyszéki orthodoxus és unitárius atyafiak XVII. száz esztendőbeli történelméhez.

I.

Bethlen Gábor visszaadatja a betfalvi és rugonfalvi orthodusoknak azt a közös templomot, melyet a davidisták tőlük elvettek volt.

Gabriel Bethlen.

Udvarhelyszékben az Bethfalviaknak réghtül fogván való panaszolkodásokból értjük, hogy ők eleitől fogván az szentirásban kijelentett szentháromságh egy igaz istent valván, ennekelötte mintegy tiz esztendővel némely rugonfalvi értékes emberek Rugonfalvára, kikkel egy Megyés templomot birtanak, Davidista avagy Zombatos papot vittenek volna be, kikkel attól fogván sok villongások, versengések lévén és hogy az templomtul is kihez szintén annyi közök vagyon, mint az Rugonfalviaknak, szintén elrekesztették őket; ennekelötte bocsátottuk vala ki Fejérvári hites káptalanunkat ezen dolognak inquisitiójára, kik az dologh felöl diligenter inquiralván fide mediante irt relatoriájokból világosan látjuk az Betfalviaknak az Rugonfalviakkal együtt, kik nem Davidisták avagy Zombatosok, tripplo avagy quadruplo számosabb voltokat; holot azért az bettffalviaknak szintén annyi közök vagyon az templomhoz, sőt ratione potioris partis sokkal nagyobb, hogy sem mint az nehány rugonfalviaknak és azoknak is része csak tiz esztendötöl fogván corrumpaltatott; az ország articulusának continentiája szerínt azt akarjuk, hogy az Bettffalviaké legyen az templomnak proprie tassa az rugonfalvi szentháromságh egy igaz istent vallo keresztyénekkel együtt, tamquam partis potioris. Azért hadgyuk és parancsoljuk is serio, ez levelünk látván, minden imide-amoda valo mutogatást, tergiversatiot hátra hagyván mingyarást foglalja ki az Rugonffalviak kezéből az templomot és adgya s resignállja az Bettfalviak kezében annak örökös proprietassat, kiben miis in perpetuum öket confirmálni akarjuk és ennek utána tartozzék

minden oltalommal, segitséggel az Bettffalviaknak lenni. Az adversarius pap penigh mox et de facto onnan menjen ki. Secus nulla ratione factur. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Civitate nostra Alba Julia die ultima decembris Anno Domini Millesimo sexcentesimo decimo octavo.

G. Bethlen.

Eredetije az Udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában. Fasciculus 20. nro. 1.

2.

I. Rákóczy György a csekefalvi határon állitott puszta kápolnát templomépitésre conferálja az előbb Szent Ábrahámhoz tartozott, most pedig az orthodox religiora áttért csekefalvi leányegyháznak.

Georgius Rákoczi sat.

Fidelibus nostris generosis, egregiis et nobilibus, agilibus Capitaneo, Judici regio supremis, vice Capitaneo vice judicibusque regiis ac Juratis Assessoribus sedis siculicalis Udvarhely; ut et Judici juratis civibus ac universis incolis et inhabitatoribus possessionis Csekefalva nobis dilectis salutem et gratiam nostram!

Adaték értésünkre, hogy hüségtek székiben Csekefalván nem kevés emberek Istennek szentlelkétől megvilágosittatván az orthodoxa religiora tértek volna; mely Csekefalva filialissa lévén szent Ábrámnak, az religio megváltoztatásában elejektől épittetet templomokat oda kellett hadniok és immár templomok nem volna. Lévén azért ugyanott a csekefalvi határon egy puszta kápolna, annak megépitésében akartak volna azon reformátusok forgodni: de nemellyek adversalván ellenek abbeli jóigyekezetekben, véghben nem vihették.

Nem akarván azért azon Csekefalvi reformatusokat templom nélkül hadni, azon puszta kápolnát, authoritate nostra principali, nekiek és posteritásoknak attuk és cönferaltuk in perpetuum, hogy megépitvén az istennek szentigéjét tisztán, igazán hirdettetni halgathassák benne. Parancsoljuk azért hüségteknek tiszt. hiveink, az megh irt Csekefalvi reformatusokat annak az kápolnának meghépittésében megh ne gátolja, hanem sőt inkább gyamolitsa. Ti is penighlen Csekefalviak, kik ennekelőtte, annak a kápolnának meg épitésében ellenkezők voltatok, ezután kegyelmes collationkat igy értvén, ellenkezni semmi uton és modon ne merészeljetek, alioquin kemény indignationkat vonjátok magatokra. Secus neutiquam factur. praesentibus perlectis exhiben. restitutis. Datum in civitate nostra Alba Julia,

die trigesima mentis aprilis, anno Domini Millesimo sexcentesimo quadragesimo.[1])

G. Rákoczi m. p.

Ioannes Szalárdi
vice secret.

Eredetije az udvarhelymegyei ref. egymázmegye levéltárában. Fasciculus 26 nro 1.

3.

A kereszturi orthodoxusok és unitáriusok compositiója a fejedelmi biztosok előtt az egyházi javakra nézve 1646-ban.

Mü Bethlen János Küs Bunon, Kükülló vármegyében lakó az mi kegyelmes (urunk) Táblájának hütös assessora, Stephanus Mann Segesvári polgár mester, Semjen (Simeny?) Gergely Kükűllő vármegyének vice ispánya, Tiboldi Tamás Udvarhelyszéknek hütös assessora. Adgyuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ez jelenvalo levelünknek rendiben, hogy in anno praesenti 1646 die 18 aprilis a mi kegyelmes urunk ő Nagysága kegyelmes parancsolattya szerént elmenvén mi Udvarhelyszékben Kereszturra az ottvalo orthodoxus és unitarius atyánkfiai között levő difficultásoknak eligazitására. midőn az Nagysága kegyelmes parancsolattya szerint connumeratiot akarnánk közöttök tenni és a potior parsnak a nagyobb templomot az articulus continentiája szerént kezében is adandok volnánk, mind a két fél akarván egymás atyafiui szeretetében csendesen megalkunni, ilyen örökös compositiora menének mielöttünk irrevocabiliter:

Az öreg templom az mellette levő toronnyal, a pap és mester házaival s azzal a papháza mellett való réttel, a mely eddig kétfelé osztva birattatott, legyen örökösön az orthodoxus urainké.

Az kis templom s torony mellette levő pap és mesterházaival legyen örökösön az unitarius atyafiaké aval a darab örökséggel együtt, a melyet az orthodoxus uraim pénzen vettek volt, melyen a papházának egyik rész épületi rajta is vagyon.

Utrinque ez a mostani contractus inviolabiliter köztök megmaradván, ugy hogy ha valamelyik religion valok annyira elkevesednének is, hogy ketten avagy hárman maradnának is, mindazáltal a más religion valók semmi uton a specificalt templomokot azoktól, a kiknek most per contractum adatott, el ne vehesse. Az mezőn valo parochialis földek, a mint eddig birták, ezután is ugy birattassanak in duas partes. Ezt hozzá tévén: Hogy mivel Semjen Gábornak temető helyett és faragott követ is erigaltak a kistemplomban: annekutánna is annak a familiának szabad legyen ott temetkezni, ugy mindazonáltal, hogy az unitarius atyafiaknak kedvek ellen a templom-

---

[1]) Láss e tárgyra vonatkozó adatokat még a „Prot. Közlöny“ 1882. évi folyamának 41. és 46. számjaiban.

ban ne legyen soha szabad predicaltatni. A templomban mindenikben kiki, a mely ő széki volt, azt elvihesse. Hasonlóképpen az asztalt és éneklő széket is. A régi öreg harangot — az unitarius atyafiaké lévén — elvihessék szabadosan; az uj öreg harang maradgyon az orthodoxus atyafiaknak.

Mely mielöttünk levő végezéseket, köté mind a két fél arra magát, hogyha successu temporis valamelyik religion valok akármi szin alatt violalni akarnák a nálok levő templomot, harangot és parochialis házakot elveszessék in perpetuum, vigore saltem praesentibus omnibus juridicis remediis exclusis.

Melyrül mi is attuk a mi pecsétes levelünket fide nostra mediante. Datum in pessessione Keresztur, die et anno praenotatis. [1])

Egyszerü másolat az Udverhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában. Fasciculus 14. nro. 2.

Par literarum deliberationis kereszturini facto de templo et parochialibus aedibus.

Közli: **Koncz József.**

LXXXVIII.

A föconsistorium felirata a kir. főkormányszékhez a püspöki czim iránt.

7. Főcons. 1839.

Felséges Királyi Fő Igazgató Tanács!

Miután dicsőségesen országló Felséges Fejedelmünk és legkegyelmesebb urunk 1-ö Ferdinánd ő királyi Felsége ezen Erdélyi nagy fejedelemségbeli törvényesen bevett unitária vallást követők volt püspökének néhai N. ajtai Főtiszteletü Körmöczi Jánosnak halálával ürességben maradott Fő Pásztori Hivatalt, ezen Egyházi Fő Tanács mult évi Augusztus 20-án Tordán tartott Synati Gyülésében szokott törvényes modoni szabad választása utján betölteni törekedve s ennek következtében az érintett Püspöki Hivatalra szabad szozatok többségét nyert O-Tordai Székely Miklóst a F. K. Fő Igaz. Tanács utján felterjesztetve — ugyan mult évi october 24-én 4218 udvari szám alatt költ királyi kegyelmes Levele szerint megerősiteni, s abba törvényes módon be is iktattatni parancsolni méltóztatott; következőleg a F. K. Fő Igaz. Tanácsnak csakugyan m. é. December 11-ről 12.600 szám alatti Rendelésében kibocsátott Főkormányi Biztosok — egyikünk Hazai Királyi Táblai rendes Elnök Vargyasi Dániel Elek és Főkormányi Titoknok Mélt. Iszloi Iszlai László ur által ezen kíparancsolt beigtatás Egyházi Főtanácsunk mai napon tartott Gyülésében teljes ünnepélyességgel végbe is vitetett, — hiv alattvaloi méjj Hodolati hálás tisztelet telte keblünket mutatjuk fel Felséges Feje-

---

[1]) Jegyzés. E tárgyu adatok vannak még a „K. Magvető“ XIV. kötetében és a „Prot. Közlöny“ 1882. évi folyamának 41. 42. 43. és 46. számjaiban „az erdélyi ev. ref. egyház sérelmei 1631-ben, beterjesztve I. Rákóczi György fejedelemhez orvoslás végett.“

delmünknek, legkegyelmesebb urunknak, ki atyai hatalmas véde alatt nyugvó törvényes vallás felekezetünk közbizodalmát megnyert személyre méltóztatott atyai kegyelmét királyi legfelsőbb megerősitésével kiterjeszteni — alázatos köszönetünket tesszük le a F. K. Fő Igaz. Tanács előtt ezen közohajtásunk telyesülését eszközlött kegyes közbenjárásért.

Mindazonáltal alkotmányos pontból véve s Hazánk négy bevett vallásait védő alap törvényeink szellemibe tekintve a méjjen tisztelt királyi megerősitő oklevelet, nem titkolhattyuk el azon aggodalmunkat: miszerint mü a meghalálozott Püspök néhai Körmöczi János helyibe Püspököt választottunk s választásunk következtében m. é. aug. 20-káról tett alázatos felterjesztésünkben Püspököt esedeztünk Felséges urunktól megerősittetni; de a Püspök megerősitése helyett Superintendens megerősitését nyertük — nintsen ugyan csupa száraz név vagy szóhangbani megütközésünk, de a köztudatu tapasztalat szerint Püspöki hivatali név a Superintendesi név feletti némü-némü felsőséget követelvén, e pedig sem a hazai egyenlő jogu négy törvényes vallások alkotmányával — sem azok Fő Papjainak, kiket a törvény egyaránt Püspököknek, vagyis görögszerü deáksággal Episcopusoknak nevez — egyenlő Egyházi méltóságokkal meg nem egyez; ugyanis:

Az Approbáták 1-ső része 1-ső szakasza 9-ik czikkelye világosun parancsolya: „Hogy a négy Recepta Religion lévők közül a Reformata, Lutherána és Unitária Religión lévőknek tulajdon Püspökjek magok vallásán lévők legyenek, mely törvény a Leopoldale hitlevél 1-ső és 2-ik pontjaiban is megerősitetik In Causa Receptarum ibidem Religionum Templorum Parochiorum nihil alterabitur; de következőleg 1791-ig sem szenvedett ezen tiszta törvény az érintett vallások Fő Papi előljáróinak Pöspöki nevezetökben legkissebb változást is; mert a mellett, hogy a Római Catholikus Püspökségnek 1744-ben a a 7-ik ezen évi Törvényczikk szerénti visszaállitás alkalmával is a más három vallások Püspökeiről semmi emlék sem tétetik, következőleg a Püspöki nevezetet mindég megtartották, jelenleg is tartják s megtartani törvény értelmében is kötelesek, — legújabb Törvénynek jeleljük ki ennek erősségére és idézzük fel az 1791-beli 56-ik Törvény czikkelyt, mely ezen ujabb korszakban is mind a négy vallások Főpapi Előljáróit Pöspökönek, Episcopusoknak nevezi: Libros Religiosos cujusvis Religionis Receptae absque influxu unius Religionis in alteram imprimi Facere liberum erit; neque hujus modi Libri Religiosi Revisioni Commissionis librorum Censoriae obnoxii erunt; verum plenaria super his inspectio Episcopis et Respective Consistoriis Singularum Religionum relinquitur. Ezen törvény kelése után pedig hogy semmi, annyival inkább ezt eltörlő vagy legkevésbé is módosító törvény nem költ; következőleg a többekével együtt az

Unitária vallás püspökének is ezen nevezete helyt maradott és soha törvényes kérdés alá nem is hozatott, tagadhatatlan. Mire nézve vallásunk Fő Papjának, a Püspöki vagy Episcopusi név czim törvényes sajáta lévén, e részben kérelem tárgyául kitüzni valónk nincsen is; de hogy az ezen Tőrvényekben alapuló névczimmel felcserélt Superintendensi név a négy vallási egyenlő jognak sérelmére s azok Főpapi méltóságok különböztetési kisebbitésére még csak hanggal se láttasson intéztetve lenni.

Alázatosan kérjük a F. K. Fő Igaz. Tanácsot, méltóztasson ezen aggodalom szülte alázatos ohajtásunkat s érintett törvényeken alapult kivánatunkat Felséges Fejedelmünkhez, legkegyelmesebb urunkhoz és atyánkhoz felterjeszteni s egyszersmind ki is eszközölni azt, hogy ennek utánna hasonló Főpapi, legfelsőbb királyi megerősitések alkalmával — Ő Felsége megerősitő kegyelmes királyi Levelében a Superintendensi név helyett Episcopusi nevet méltoztasson igtattatni, — valamint a F. K. Főkormány önrészéről is hivataloson tenni méltoztatandó Rendeléseiben ezen nevezettel élni. Alázatos tisztelettel lévén

a Felséges királyi Fő Igazgató Tanácsnak
az unitár. Főconsistoriumból
Kolozsvárt Febr. 12-én 1839.

alázatos szolgái
Dániel Elek m. k.
főcurator.
Székely Sándor m. k.
Generalis Notárius.

Kivül Daniel Elek sajátkezüleg ezt jegyezte reá: „A Püspöki nevezetre nézve Felterjesztése a Főconsistoriumnak a K. Guberniumhoz 1839. 12. Febr.

Közli: **Benczédi Gergely**.

A BRIT ÉS KÜLFÖLDI UNITÁRIUS TÁRSULAT ÉVI KÖZGYÜLÉSE.

A Brit és Külföldi Unitárius Társulat ez évi közgyülését junius 4-ik s következő napjaiban tartotta meg, Londonban, a Unity Churchben (Egység temploma). A lapok tudósitása szerint a társulatnak még eddig ilyen népes közgyülése nem volt. E nagy érdeklődést a magyarázza meg, hogy az egyházi szónoklatot Dr. Brooke Stopford A. hirneves lelkész tartotta, ki az angol egyházból lépett ki; továbbá, hogy a Vasárnapi Iskola-Társulatnak most volt 50 éves jubileuma.

Az isteni tisztelet a virágokkal feldiszitett szép templomban jun. 4-én, d. e. 11 órakor kezdődött meg. Az imát s a bibliából való olvasást Odgers lelkész végezte. Azután Dr. Brooke lépett a szószékre, ki Máté ev. XXII. r. 42. verse alapján: „Mit gondoltok Krisztusról, ki fia?“ nagyhatásu beszédet mondott. E rendkivül érdekes beszédet, melylyel a jeles szónok az egész hallgatóságot elragadta, legalább rövid kivonatban megismertetjük. Főczélja a beszédnek kimutatni a Krisztus iránt való loyalitást, azt a szenvedélyes szeretetet, melyet a sziv és lelkiismeret érez iránta, mint az emberiségnek legmagasabb ideálja iránt; s hogy a puszta theismus egyedül nem elégiti ki az emberiség vallásos szükségleteit, hanem Krisztusnak az Istenről és emberről tett kijelentésének is hozzá kell járulnia.

„Miután elhagytam az anglikán egyházat — igy kezdé szónok beszédét — gyakran tettem fel e kérdést magamnak: „Mit gondoltok a Krisztusról?“ s hovatovább mind fontosabbnak tünik fel megtudni, hogy a keresztény tanitók minő feleletet adnak e kérdésre nem csak ajkaikkal, hanem szivökkel és lelkökkel. A szabadelvü keresztény papságnak egész sikere, az unitárius testületnek létkérdése attól függ, hogy milyen érzelmeket tanusitunk az emberiség eszményképe — Krisztus iránt.

Az unitárismus s unitárius predikálás ellen gyakran hozzák azt fel, hogy az hideg, élettelen s nincs idealismus benne. Szerintem ez olyan előitélet, melynek nincs alapja. Ellenfeleink azt mondják, hogy Jézus iránt az érzelem melegségét nem érezhetik azok, kik nem hi-

szik, hogy Isten. Az ellenünk emelt vádban némi igaz lehet anynyiban, hogy mig az unitáriusok nem adóznak Jézusnak olyan tisztelettel, a mi egyedül az Istent illeti meg, másfelől a történelemben sem igen akarják megadni neki azt a helyet, melyet, mint az emberiség szellemi vezetője elfoglal; s nem nyilvánitják iránta azt a szeretetet s hitet, mire igényt tarthat. És e tekintetben a Jézus iránt való szeretetünk és tiszteletünk éltető ereje sokat gyengült, mely nélkül pedig a mi vallásunk nem egyéb, mint a próféták és zsoltárirók theismusa. A theismus lehet magasztos vallás, de nem alkalmas arra, hogy az emberiség szellemi szükségét kielégitse. A theismus iránt nagy a hajlandóság napjainkban s én magam is éreztem annak hatását egykor. S talán a theismusnak a mi vallásfelekezetünkre való befolyása az oka annak, hogy vallásunkat hidegnek tartják. A theismusnak nincs meg az a gyujtó, lelkesitő hatása, a mi a keresztény vallásnak. Ha a mi prédikálásunkat nem hatja át a Krisztus személye iránt való lángoló szeretet: hitfelekezetünk nem fog nagy számban gyarapodni. Én e meggyőződésemet elmondhatom, mint olyan, ki uj tagja vagyok egyházuknak. Hiszem, hogy vannak, kik osztják véleményemet, de sokan vannak, kik nem igy gondolkoznak. Az anglikán egyház szabadelvü papjainak is nagyrésze a theismushoz vonzódik s kezd bennük a Krisztushoz való ragaszkodás gyengülni.

Mióta elhagytam az anglikán egyházat, sokszor kérdeztem enmagamtól, vajjon mi lehetett az oka, ama nagy sikernek, melyet Pál apostol a különböző nemzetiségü, társadalmi állásu s miveltségü népek között aratott. Én azt hiszem, hogy nagy sikerének oka az ő lángoló szeretetében rejlett, melyet Jézus iránt érzett, s abban az erőben, hogy azt a szeretetet másokkal is éreztetni birta. Ha mi ugy tudnánk érezni Jézus iránt, s ugy beszélni s prédikálni róla, mint Pál apostol: akkor senki se vádolna minket hidegséggel, s még legmegrögzöttebb ellenfeleink sem mernének minket csupa theistáknak nevezni. Pedig Pál apostol nem volt trinitárius; ő soha se tulajdonitott Jézusnak istenséget; ő nem cseréli fel Jézust Istennel, ő világosan megkülönbözteti az Isten iránt való szeretetet a Jézus iránti szeretettől. Az ő fogalma az Isten és Krisztus közötti különbségről a lehető legteljesebb. Pál apostol Jézusról mindenütt ugy beszél, mint emberről, s nem tulajdonit neki olyan csodatevő erőt, melylyel ő maga vagy mások is ne birnának. A Pál apostol által használt áradozó kifejezésekben nincsen egyetlen egy is olyan, melyet azok az unitáriusok, kik, mint én is, nem hiszik a Krisztus csudálatos származását és istenségét — bátran ne használhatnának. Ez ellen csakis azok

tehetnek kifogást, kikben nincs meg az a szeretet és ragaszkodás Krisztus iránt, a mi meg volt Pál apostolban. E szeretetnek az igazi alapja abban lelhető, hogy Jézus az Atyának valódi kijelentője; s e kijelentés elég ok arra, hogy őt szeressük. Jézus tanitott meg minket arra, hogy Isten mindig szeretett minket és soha sincs távol tőlünk. Mikor az általa hirdetett igazságok általánossá lesznek, minden babona meg fog szünni. Pál apostol még figyelmesebbé lett Jézusnak az emberről, mint Istenről tett kijelentésére. De az emberről való kijelentését nem értjük meg, ha őt Istennek tartjuk. Ha azt hisszük, hogy Jézus valóságos ember volt, akkor a mit önmagáról mondott, azt rólunk is el lehet mondani. Jézusnak amaz ismeretes mondása önmagáról: „Én és az atyám egyek vagyunk“, egyike a legmagasztosabb kijelentéseknek az emberre vonatkozólag, mert ez az isteni és emberi természetnek egységét jelenti. Nekünk is ugy kellene, hogy elmondhassuk magunkról: „Én és az atyám egyek vagyunk“ — és az idő el is jő, a mikor a müveltség általános elterjedésével elmondhatjuk. Az ige állandóan testté válik bennünk; Isten mindig bennünk lakozik, s kijelenti magát a tudományban és szépmüvészetekben. Azt mondják, hogy nincs ember vétek nélkül; s mivel Jézus olyan volt, Istennek kellett lennie. De én azt mondom, hogy Jézus ember létére is bűn nélkül való volt, s éppen a saját személyében mutatta meg, hogy az ember eljuthat oly tökélyes jóságra, mely bűn nélkül való. Jézus megmutatta nekünk, hogy ez elérhető, s ez által oly kijelentést tett az emberről, melyet a theologusok egészen elfelejtettek s eltitkoltak. Jézus azt hitte, hogy a bűn nélkül valóság az emberiség rendeltetése. Lehet-é ennél dicsőbb kijelentés az emberi természetet illetőleg? Ez igazságok Jézusnak valóságos ember voltán alapulnak. Ha az apostolok leveleit ilyen gondolattal olvassuk, akkor nem csodálkozunk Jézus iránt viseltető ragaszkodásukon és szeretetükön. Minden egyházban és felekezetben szükség van Pál apostolnak a Mester iránti szeretetére. Nekünk jobban kell szeretnünk Krisztust s az ő szellemének bennünk kell élnie, ha hóditást akarunk tenni, mit máskülönben lehetetlen elérnünk.“

Ez rövid kivonata a nagy hatást keltett beszédnek. A beszéd végeztével egyházi czélra gyüjtés volt, mely 84 font sterlinget (szinte 1000 frt) eredményezett.

Délután 2 órakor vette kezdetét a tulajdonképeni gyülés Hunter Mihály elnöklete a'att. A pénztárnok jelentése szerint az öszszes bevétel volt 5509 font sterling; a kiadás ugyanannyi. E kiadásban van a 100 font st., melyet évenként a budapesti unitárius

ekklézsia számára küldenek; ugyszintén a 100 font st., melyet a londoni papnevelő intézetben levő papjelöltünk részére évenként adni szoktak. Örömmel jegyezzük fel, hogy a hódmezővásárhelyi fiók-ekklézsiánk részére is 10 font sterling segélyt adományoztak. A társulat pártolóinak száma 109 uj taggal szaporodott.

Ezután következett Ierson Henriknek, a társulat érdemes és buzgó titkárának évi jelentése, mely hű képet nyujtott a társulatnak bámulatraméltó müködéséről. A jelentés először is a hazai missióról szól, részletesen előadva az unitarismus terjesztése érdekében kifejtett munkásságot, ugy anyagi, mint szellemi tekintetben.

A külföldi missióról s összeköttetésről való jelentésében első sorban az amerikai hitrokonokról emlékezik meg, felemlitve a 150 ezer dollárt, melyet a mult évben összegyüjtöttek egy monumentális épület létesitésére. Azután Derzsi Károly, budapesti lelkészünk tudósitása nyomán, a budapesti ekklézsia s a hódmezővásárhelyi fiókekklézsia állapotáról emlékezik meg. Továbbá felemliti, hogy a „Reform Union“ által Berlinben 1883. nov. 10- és 11-én tartott Luther-ünnepélyre dr. Kalthoff által meghivatván, ez alkalomból üdvözlő levelet küldöttek. Brüsselben Hocart J. lelkész rendes unitárius isteni tiszteletet tart s az évi gyülésen megjelent volna, ha közbejött betegsége meg nem akadályozza. D'Alviella Goblet grófot pedig politikai ügyei gátolták meg a gyülésen való részvételben. Nagy örömmel fogadták a társulat könyvtára számára a grófnak nagybecsü müvét, melynek czime: „L'Evolution Religieuse Contemporaire, chez les Anglais, les Americains, et les Hindous.“ Rómában Beisso tanár tart unitarius isteni tiszteletet, a társulat támogatása mellett. Bracciforti tanárnak Milánóban szintén adtak segélyt unitárius missiója folytatására. Ausztráliában tetemesen segitették a gyengébb ekklézsiákat. Unitárius müveket sokat adott ki a társulat. Ifju papoknak 300 kötetet ajándékoztak. Vallásos röpiratot (tract) 69,000 példányt osztogattak s küldöztek szét.

Végül a titkári jelentés felhozza, hogy a királynéhoz kérelmet adtak bé, melyben felhivják ő Felsége figyelmét az Athanásius-féle hittételre, melyet minden évben 13-szor olvasnak fel az anglikán templomokban; a mi pedig sértő és megbotránkoztató azokra az alattvalókra, a kik más véleményben vannak. Ugyanis e hitczikkelyben az áll, hogy: a kik más hiten vannak, kétségen kivül örökre elvesznek; s azok, a kik azt nem hiszik, semmi szin alatt nem üdvözölhetnek.

Az érdekes jelentés örvendetes tudomásul vétetett.

Főtiszt. Ferencz József püspök urnak a levelét is felolvasták a gyülésben, s arra Steinthal lelkész, ki 1859-ben hazánkat is meglátogatta volt, a következő határozati javaslatot tette: „Hogy a gyülés nagy örömmel veszi főtiszt. Ferencz József püspök urnak a magyar unitáriusok nevében küldött hitrokoni üdvözletét s a mult évben nyujtott segélyért való hálás elismerést. S most, midőn Gál Miklósnak, ki három évi tanulmányait a Manchester New Collegeban jó sikerrel elvégezte, Isten-hozzádot mond s szerencsét kiván papi pályájához, egyszersmind felkéri, hogy biztositsa a magyar unitáriusokat a társulatnak állandó barátságáról s rokonszenvéről s hogy milyen elismeréssel van ama nemes törekvésért, hogy az unitárius hitelveket prédikálják a fővárosban s más helyeken.“ Ennek minden unitárius örvend, s különösen ő, kit oly nagy vendégszeretettel fogadtak egykor, s a kit kedves emlékek füznek a magyar unitáriusokhoz. Épen ezért örömmel lett a gyülés szószólója, hogy a társulat nevében az üdvözletet kifejezze.

Gál Miklós barátunk forró köszönetet mondott ugy a szivélyes jó kivánságokért s rokonszenvért a magyar unitáriusok iránt, valamint a három év alatt iránta tanusitott vendégszeretetért. Kifejezte háláját s elismerését amaz előnyökért, melyeket a társulat segélyezése következtében a világvárosban élvezhetett.

Térszüke miatt a felolvasásokra s a vasárnapi iskola jubiláris ünnepélyére nem terjeszkedhetünk ki; különben is ezek inkább helyi érdekkel birnak.

Ez évi közgyülés iránt tanusitott nagy érdeklődés azt mutatja, hogy a társulati szellem üdvös eszméje kezd hovatovább mélyebb gyökeret verni angol hitrokonainknál is. A Brit és Külföldi Unitárius Társulat jótékony müködését elismerik azok is, kik eddig nem igen akarták pártolni. S igy remélhető, hogy egyesitett erővel jövőben még nagyobb mérvü tevékenységet fog az angol unitáriusok központi társulata kifejteni.

KOVÁCS JÁNOS.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, május 1884.

(Nehány szó a praedestinatió felett folytatott vitáról. A vallási társulatok évi közgyülései. Lelkészi gyülések.)

Szerkesztő úr!

Mindenekelőtt megakarok felelni kivánságának az által, hogy rövid felvilágositást irok ahoz a vitához, a mely a theologiai társaság február havi ülésében folyt. Ha, miként rendesen, nem bocsátkozom hosszu részletekbe, azért teszem, mert az annyira messze vinne, hogy nem lenne hely egyebekről beszélnem.

A Van Goens felolvasásának feladata volt, megmutatni, hogy a praedestinatio megvan Szent Pálnál; a mit nem is lehet vitatni; és hogy ez a praedestinatio absolut. Ebben kétféle ellenmondóra talált, az orthodoxokra, például Godet úrra és a szabadelvüekre, a milyen például Othamare ur, kik közül mindenik minden módon arra törekedett, hogy Szent Pál eszméje értelmét gyengitsék az által, hogy kisebbitsék a végett, hogy az emberi szabadság megmentése sikerüljön, melyről azt hitték, hogy veszélyeztetve van. Van Goens, szeréntem, győzelmesen megczáfolta a Szent Pál-féle praedestinatio csökkentésének párthiveit. Azonban itt nem a magam gondolatait kell kifejeznem; csak azt a vitát akarom előadni, mely az előadás után következett. De ez a vita sajátlag csak a birálati theologia és az exegesis által a Szent-Pál irataiban levő absoluta praedestinatio ellen vagy mellett felhozott okoknak a visszhangja volt. Kölcsönös megjegyzések hosszas kicserélése után Sabatier tanár ur, a ki ez ügyben kétségkivül primus inter pares, szólalt meg, és szerintem a legérdekesebb volt. Ezért csak az ő okoskodását adom elé, saját kifejezéseit használván.[1])

Nézetem szerint a praedestinatio dogmája a kegyesség tapasztalataiban gyökeredzik; önként keletkezik a kegyességből. Ebből a szempontból kell kiindulnunk, ha megakarjuk érteni Szent-Pálnak e tárgyról való eszméjét. Szent-Pál nem volt német theologus, hogy rendszert csináljon a rendszer és elvont elméletek iránt való szeretetből. Eszméi életének hiv másolatai. És mi volt az ő hite? Az Isten felségének, vagy inkább kegyelmének folytonos tapasztalása.

---

[1]) Kérésemre Sabatier ur sziveskedett beszédének lényegét nekem elmondani.

Erőszakos megtérése, apostoloskodása, az a kegyes szokása, hogy mindenben Isten akaratát ismerte fel; saját semmiségének érzete, ezeket fejezte ki hathatósan leveleiben, mert hathatósan érzette.

Ez a vallásos tapasztalat nemcsak az övé, lényeges és állandó az minden kegyességben, minden vallásban. A vallás alapjában imádás. Az imádás Isten felsége előtt való leborulásban áll. Az ó-testamentum egészen tele van evel az érzéssel. A praedestinatioval vannak teli a próféták könyvei. Izrael történelme egészen e szempontból van eléadva. Sehol sem tünik ki inkább, mint Jézus tanitásaiban, mert senki sem érzette és ismerte el inkább az atya jóakaratát (εὐδοξία.) Ha kirivó igazságtalanság áldozata vagyok, s ez igazságtalanság az én felebarátom bűne, elviselem s ezt mondom: hogy Istennek irántam való akarata. Az emberi felelőség a történelem szine, a praedestinatio a visszája, az eseményeket az Isten, az örökkévalóság és az absolut szempontjából kelletvén nézni.

Pálnál kettőt találunk: az erkölcsi élet tapasztalatait, a mi kérdésessé teszi a szabadságot és felelőséget, s a vallásos hit tapasztalatait, a mi ösztönszerüleg mindent Istenre visz vissza, mint eredeti okra, számba sem vevén a másodokokat; de ez nem azt teszi, mintha ezeket tagadná. Hathatósan érezvén e két érzelmet (az erkölcsit meg vallásit) Pál erélyesen kifejezi az erkölcsi felelőséget és hivatkozik a szabadságra, másfelől mindent alárendel Istennek, és mindenben elismeri Isten akaratát, a melynek utai végére mehetetlenek. Mivel nem volt szakszerü theoretikus, az az, nem járt abba, hogy kikerekitett, hézagosság nélkül való elméletet alkosson, soha sem aggódott azon, hogy ezt az erkölcsi- és ezt a vallásos érzést összeegyeztesse. Meg lehet, nagyon megijedett volna, ha valaki azt mondja neki, hogy ebben problema és ellenmondás van. És éppen ezért van, hogy azok, a kik Pál gondolkozás módjában e két eszme összeegyeztetését keresik, nem találják meg, soha sem is fogják megtalálni, mert nincs meg abban.

Végül Sabatier ur ezt mondotta: „Magamat illetőleg én a praedestinatio vallója vagyok, a mennyiben keresztény és kegyes vagyok. Én vallom a praedestinatiot valahányszor adorálok, és ha a rationalizmus ezt nem igen érti meg, onnan van, mert nem igen adorál. De egyszersmind szabadnak és felelősnek érzem magam, valahányszor magam el kell határoznom és cselekednem kell. Praedestinatio nélkül nincs kegyesség, szabadság nélkül nincs moral. Nem az a kérdés tehát, hogy az egyiket a másikkal csökkentsük s ez által mind

a kettőt meggyengitsük. Két oly dolog, melyek nem fekszenek egy téren s következőleg nem érintik egymást. Ennek bizonyitéka, hogy a gyakorlatban a szabadságot és az erkölcsi életet semmi sem istápolja inkább, mint az isteni kegyelem érzete és az isteni praedestinatio; és semmi sem tanusitja inkább az isteni hivatást, mint az emberi szabadság erélyes elhatározása. És éppen ezért követelem én a kegyesség nevében az absoluta praedestinatioban való hitet, és erkölcsi életem nevében az én teljes felelőségem fentartását." [1])

Ez lényegében a Van Goens ur előadására következett vita hiteles tartalma. Sabatier ur egyéni felfogásáról, a moráról való modern felfogásunk szempontjából itéletet mondani mellőzvén, azt hiszem, hogy a Szent-Pál gondolatát hűen ismertette meg velünk. Magam is, midőn rendszeres theologiai és a tisztán exegetikai munkákat olvastam, többször gondoltam, hogy az illetők nem értették meg az apostol álláspontját, és hogy némileg modernt csináltak belőle, azaz oly embert, kinek előre megállitott rendszere van. A mi teljes ellentéte a valónak. Annyi bizonyos, hogy a szabadság és praedestinatio kibékitésének problemájával soha sem bajlódott. Ez a problema egészen modern; s nem tudják hogy a hasonlithatlanul számos kötetek ellenére, a melyeket elé idézett, megfejtése fel van-e már találva!

— A reformált és lutheranus protestans egyházak különböző társulatai, mint mindég, most is bezárták már évi gyüléseik cyklusát. Ezek a gyülések aprilis 24-én kezdődtek, s május 8-án végződtek. Mivel összesen vagy huszan vannak, nem czélom, hogy mindenikről beszéljek önnek, különben is csak egy nehányban vettem részt, még azokat sem emlitem mind fel, a melyekben részt vettem, mert vannak olyanok is, a melyek ön előtt épen nem érdekesek.

Kétségkivül legjelentékenyebb volt a franczia protestans történelmi társulaté; e társaságról a mult évben hosszasan beszéltem önnek. Elnöke Schickler báró ur igen feltünő jelentést olvasott fel; a melyben mindenek felett azokat az idétlen vádakat

---

[1]) Pál apostol praedestinatiojának a Sabatier tanár ur által adott értelmezését és magának Sabatier tanárnak a hitét, ha megengedjük is, mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy az igy értelmezett praedestinatio nem egy aval a dogmával, melyet Kalvin állitott fel e tételben: „Praedestinationem vocamus aeternum Dei decretum, quo apud se constitutum habuit, quid de unoquoque homine fieri vellet. Non enim pari conditione creantur omnes: sed aliis vita aeterna, aliis damnatio aeterna praeordinatur. Itaque prout in alterutrum finem quisque conditus est, ita vel ad vitam, vel ad mortem praedestinatum dicimus" Calvin Instit. lib. III. c. 21. n. 5. p. 337. — s mely ellen minden kor rationalistái szerintünk méltán tiltakoztak és tiltakoznak. Szerk.

igyekezett megczáfolni, melyeket Coligny admiralis ellen támasztottak. Már azt hitte az ember, hogy ezek az esztelenségek örökre elnémultak, midőn az ultramontán sajtó a legutóbbi időkben ujból feléleszteite, abból az alkalomból, hogy emléket akarnak állitani a nagy huguenottának, a ki egyszersmind nagy hazafi is volt. Ez azt mutatja, hogy a protestantizmussal ellenséges szenvedélyek még nem aludtak ki a mi köztársasági Francziaországunkban. Mindenesetre a társulat elnöke kötelességének ismerte, hogy Coligny mellett felhozza Szent-Simon, Bossuet, Montesquieu és annak a kiváló történelemirónak Mignetnek, kit Francziaország csak most vesztett el, éppen nem gyanus, összhangzó bizonyságtételeit. Mindnyájan megegyeznek abban, hogy az admiralisban ügyes politikust, hűséges tisztviselőt, feddhetetlen, mocsoktalan jellemü embert látnak. Miután Schickler ur a Coligny ellenségei hitelét eléggé méltóan elitélte, a társaság virágzó állapotát terjesztette elé és azt az érdeket, melyet nemcsak Francziaországban, de a külföldön is felkeltett. Ugyanis éppen a gyülés napján az elnök egy vaskos kötetet kapott Hollandból a protestantizmusra vonatkozó azon ritka adatokból, melyek az Amsterdámi könyvtárban vannak. Az elnök után Read ur a társaság egyik alapitója olvasott fel egy dolgozatot, a mely igen gazdag volt uj oly adatokban, melyek a Rulhiers, kit XVI. Lajos kormánya aval bizott meg, hogy az 1787. évi edictumot igazolja, és Rabout St. Etien képviselő közti viszonyra vonatkoznak. A képviselő fia volt Rabout papnak s maga is pap volt. A levelek, melyeket Read úr felolvasott, eddig teljesen ismeretlenek voltak, és egészen uj világosságot vetettek az ugynevezett 1878. évi türelmi rendelet kibocsátása alkalmával felmerült körülményekre. Egészben véve ez a gyülés nagyon érdekes volt s a népes gyülekezet, mely az oratoir-utczai nagy templomot egészen megtöltötte, mindvégig lankadatlan figyelemmel kisérte.

Ebben a templomban tartotta ülését a „Párisi bibliai társaság“, mely 1818-ban alakult és a mely vallásos társulataink közt a legrégibb. Létezése első 10—20 éveiben számos fiok bibliai társulatai voltak a protestáns egyházakban Francziaország különböző vidékein. Később ezek mind megszüntek s a biblia terjesztésének munkáját az anyatársaság kezeiben hagyták, mely mindig Párisban székel. Ez a társaság kezdette meg ujra nehány évvel ezelőtt a biblia ujabb forditásának a protestans közönség közt való terjesztését; addig arra szoritkozott, hogy a régibb forditásokat terjeszsze. Az uj forditás alkalmával meghasonlás történt a bizottmányban, és azok, a kik az ujabb forditások terjesztését ellenezték, uj társaságot ala-

pitottak „Francziaországi bibliai társulat“ czimmel, a mely arra akart szoritkozni, hogy a régibb forditásokat terjeszsze, fentartván, hogy azok ki fognak javittatni, ha az egyház kivánja. Bár sajnáljuk e meghasonlást, el kell ismernünk, hogy ez a két társaság nagyon sokat tett a szent könyv példányainak a protestans népesség közt való elterjedésére ajándékozásai és eladásai által. Különben az uj társaság csak rövid ideig maradott meg hivségesen első határozatához, hogy csak régibb forditásokat terjeszt. Kénytelen volt engedni a közönség hatásának, a mely érthetőbb és francziásabb forditásokat követelt, mint a minők a régi Ostervald és szószerénti Martin félék voltak.

A két társaság helyzete ha nem is fényes, de kielégitő. Az utolsó gyülésen felolvasott jelentés észrevehető javulást tüntet fel a társulat pénzviszonyaiban, melyben a mult évben nagy deficit volt. A jelentés felolvasása után a bizottmány egyik tagja, a ki tanár a párisi jogi facultáson , igen emelkedett nézeteket fejtegetett oly közös álláspunton, a melyen az orthodoxok és szabadelvüek kibékülhetnének: értette a gyakorlati életet. Én ugy vélem, hogy a szónok, ki kitünő gondolkodásu ember, illusiókat alkotott magának; azonban nézetei előadásában kiválóan érdekes volt az a rövid, világos és részrehajlatlan szemle, melyet az inspiratió eszméjének az orthodoxok között negyven évi történelméről tartott. Kimutatta, miszerint annak ellenére, hogy 1848-ban még egészen el voltak telve a szent iratok absolut teljes és betüszerinti inspiratiójával, oda jutottak, hogy a Gaussen Theopneusticájában előadott elméletet, mely az orthodoxok között hosszas ideig egyedül uralkodott, ma már elutasitják. Bizonyitékul több idézetet olvasott fel egy dolgozatból, a melyet e tárgyról a mult évben az orthodox conferentiákon egy pap olvasott fel. Általában a szónok megmutatta, a mi egyébaránt nem volt nehéz, de nem is hasztalan, hogy az orthodoxok ma ugy gondolkoznak, mint azok a heretikusok, a kiket ezelőtt 20 esztendővel excommunikáltak. Nem hiszem, hogy ezt a bizonyitást elégséges oknak tartsák arra, hogy velünk kezet szoritsanak.

Még csak a jótékony-egylet gyüléséről akarok önnek beszélni, mely a vallásos gyülések sorozatát május 8-án bezárta Coquerel István ur elnöklete alatt; ezt a „Jótékony társaságot“ a fájlalt ifj. Coquerel Athanasius vezetése alatt az ő tanitványai és hivei alapitották. Kezdetben csak az volt a czélja, hogy a szegények közt természetben és pénzben segedelmet oszszon, nem zárván ki a lelki és erkölcsi segedelmet, a melyet papok és világiak látogatások alkalmá-

val nyujthatnak. A társaság lassanként szépen kifejlődött; egymás-után két árvaházat alapitott, az egyiket leányok számára Belvillebe, a másikat fiuk számára St. Antoine külvárosba: mind a két intézet szépen virágzik és sokat nagyult különösen Coquerel Athanasius halála óta. Ugy látszik, hogy a tagok az által akartak nagyobb tiszteletet tanusitani az ő kedves emléke iránt, hogy jótékony törekvéseket megkettőztessék a szegények és kisdedek érdekében, a kikért áldozott életében. A fiuárvaház éppen ifj. Coquerel Athanasius nevét viseli. Legjobban és legszebben ugy tisztelhetjük meg halottaink emlékét, ha az emberszeretetnek általok kezdett munkáit áldozatkészséggel és odaadással folytatjuk. A jelentés felolvasása után egy megragadó előadást hallgattunk meg a bizottmány egyik tagjától — Gaufres urtól az amerikai jótékony társaságok szervezetéről. — Két nappal az előtt éppen ez a szónok egy igen örömest hallgatott felolvasást tartott Horace Mann-ról, az amerikai népnevelés teremtőjéről.

A különböző vallási társulatok gyülésének korába esnek a papi conferentiák is, a melyek Párisban közel egy félszázad óta tartatnak. Az 1872 évi zsinat előtt ezek a conferentiák nagyon népesek és érdekesek voltak. A párisi papok mind, a vidékről pedig nagyon sok gyült öszsze dogmai nézetekre való különbség nélkül, hogy theologiai, történelmi, birálati és egyházszervezeti kérdéseket vitassanak meg; és ezeknek a mindég komoly, kétségkivül néha inkább, vagy kevésbé nyugodt, de mindig tisztes vitáknak az a kettős hasznuk volt, hogy a kérdéseket tisztázták s az embereknek megtanitották, hogy egymást megismerjék. Ezek akkor valójában közconferentiák voltak, mert minden pap megjelenhetett azokon. Miután a zsinat a beléphetést kötelező hitvallástól tette függővé, a szabadelvü papok viszszavonultak és a gyüléseken csak kis számu orthodox pap jelenik meg, kik magok közt azért gyülnek össze, hogy a megelőző évben napirendre tüzött valamely kérdésről felolvasandó dolgozatot meghallgassanak. Az orthodox lapokban közlött jelentések nem mutatják, hogy ezek a gyülések érdekesek volnának. Ezt nagyon könynyen is meg lehet érteni: nincs ellenzéki vita, tehát nincs élet, nincs érdek. De mikor valami idáig jut, közel van a halálhoz; ugy is látszik, hogy ezek az ugynevezett közconferentiák hanyatlóban vannak s minden lehetőség szerint előbb-utóbb megszünnek.

Ezeken a reformatus papi conferentiákon kivül voltak még más papi konferentiák is; például a lutheranus egyházban. Ezek ez évben kiválóan érdekesek voltak. E szerencsés fordulatot egy ujitás

idézte elő, mely a közeljövőben oly fontosságot szerezhet azoknak, a milyen volt a papi conferentiáké a zsinat előtt. Az idén a lutheranusok conferentiájokra meghivtak minden papot, valamint a nemzeti, ugy a független egyházakból; a gyülés nagyon népes is volt. De különösen az adott érdeket és életet ennek az öszszejövetelnek, hogy az igy meghivott papok mindnyájan részt vehettek a napi renden levő kérdések megvitatásában. E kérdések egyike éppen a praedestinatió Szent Pálnál volt. — A felolvasó Ménégoz ur, kiről utóbbi levelemben beszéltem, a közvélemény szerint a kérdést kitünően tárgyalta, de feltünőleg előre megállitott álláspontról. Valójában nemcsak hogy a Kalvinista-praedestinatiót, azt a praedestinatiót, a melyet rendesen absolutnak neveznek, de még a relativ, a feltételes praedestinatiót sem találta meg abban. Ez előttem erőszakoskodás. Igen ügyes volt a szövegek megvitatásában, de nagy ügyessége, exegetikai tudománya mellett sem sikerült neki, hallgatói nagyobb részének véleménye szerint, nézetének alaposságát bebizonyitni. Valóban a praedestinatiót Szent Páltól elvitatni akarni, annyi, mint szemmel láthatót tagadni. És én abban a véleményben vagyok, hogy Kalvin és tanitványai törvényesen fogadták el onnan. Minden esetre a vita, mely Ménégoz ur felolvasására keletkezett, igen élénk volt. Több ismeretes pap vett abban részt, kik közül csak Coquerel urat emlitem meg. Ez élesen megostromolta a felolvasó következtéseit, egészen másképpen magyarázván azokat a különböző szövegeket, melyeket Ménégoz idézett. Ő is megmutatta, hogy midőn Szent-Pál eszméit meg akarjuk vitatni: nem kell megijednünk attól való féltünkben, hogy az emberi szabadság kérdésessé válhatik; hiszen az apostol a kérdést nem igy tette fel: fatalitás vagy szabadság. — Az igy szövegezett dilemmát csak mi állitottuk fel. Meg kell emlitenem egy papot, a ki védelmébe vette a felolvasót, de nagyon szeliditte az ő felfogását oly módositásokat tevén, hogy az már nem volt a felolvasó nézete.

Egészben véve, mindazoknak a vélekedése szerint a kik a május 2-án tartott lutheranus conferentián jelen voltak, ezek voltak az évben tartott minden papi gyülések közt a legérdekesebbek. Üdvözölték a conferentiát rendező bizottmányt, hogy a más vallásuakat is meghivta és biztatták, hogy maradjon meg az úton, mely a jobbik.

Levelem már a szokásos hoszszuságra nyult, — s még szerettem volna egy tárgyról beszélni, mely önt különösen érdekli, Munkácsy ur uj képéről: „Krisztus a Kalvarián," a mely most ki van téve s a mely igen méltán nagy sensatiót keltett. De ezt közelebbi levelemre hagyom.

CHARRUAUD.

A „MAGYAR ÁLLAM“ ÉS A „KERESZTÉNY MAGVETŐ.“

Miként jön a „Magyar Állam“ a „Keresztény Magvető“-vel öszszeköttetésbe? — csodálkozva kérdezhetik t. olvasóink. De ugy hiszszük, hogy a kérdést még jóformán fel sem tették, s már sejteni fogják, hogy ez öszszeköttetés nem valami barátságos. És csakugyan jól sejtik, mert a „Magyar Állam“ — t. i. a Lonkay ur lapja — a „Keresztény Magvető“-vel barátságos úton még nem találkozott. Ha ellenkező történnék, az lenne a világ nyolczadik csodája.

A dolog a jelen esetben ez:

A „Nemzet“ az ismert politikai nagy napilap f. évi. máj. 7-ki számában elébbi füzetünkben megjelent czikkemet szives figyelmére méltatva, arról „A darwinismus és az unitáriusok“ czim alatt a következőket irta: „A magyar unitáriusok Kolozsvárt megjelenő közlönyében, a „Keresztény Magvető“ legutóbbi füzetében a folyóirat egyik szerkesztője, Péterfi Dénes, figyelemreméltó fejtegetést közöl ily czim alatt: „Czélirányos darwinismus és az egyházak.“ Arról ir, hogy a Darwin-féle elméletnek, a természetből való fejléstannak az Isten eszméjével való egyezése nem foglalja magában egyszersmind az egyházak hitczikkelyeivel való összeférhetőséget. A többi közt ezeket irja“: — s itt közölte czikkem bezáró sorait, *) melyekben saját egyházunkat illetőleg annak a meggyőződésnek adtam kifejezést, hogy a meddig a fejléstan az Isten eszméjét nem érinti, a hit más kérdéseiben kizáró törekvésre nem találand annál; s a melyekben jeleztem, hogyha valamely egyházban, az unitáriusban már is félreismerhetlenül észlelhetni oly irányú törekvést, mely a fejléstan alapgondolatai és a vallási eszmék közt valódi öszhangot kiván létrehozni. Istennek természetfeletti müködése, a csodákban való hit helyett a változhatatlan törvények szerint müködés eszméje kezd a vallási tudatban előtérbe lépni; s a világban való benlét (immanentia) gondolata mind mélyebb meggyőződéssé válik a lelkekben; s az Isten és ember közötti titokzatos viszony kimagyarázásában mind észszerübb eszméket nyilvánit az előrehaladó gondolkozás.

---

*). L „Ker. Magvető“ 1884. 2. füz. 78. l. az utolsó bekezdéstől végig.

A „Magyar Állam“-nak a hit birodalma felett örködő argusi szemei észrevevén a veszedelmes tévelygést, máj. 13-iki számában e czimmel: „A protestantismus már kezet fog a darwinismussal is — egyelőre csak Magyarországon“, átveszi a „Nemzet“ közleményét s ahhoz a következő biblicus nyelvü, kenetteljes megjegyzéseket füzi:

„Ki nem látja e tévelygésben is a sivár naturalismus és pantheismus azon szánandó botorkálását, melyet dicső szent atyánk legujabb „Humanum genus“ körlevelében oly méltán kárhoztatott ujra! Hiszen a „Keresztény Magvető“ a fönebbi frázis-csépléssel s csürés-csavarással világosan a puszta negatio felé rohan. a teljes hittagadás magvait szórja el. Wirchow csak elég nagy protestans tekintély, és ez a tekintély mennyire tiltakozott Münchenben a német természettudósok három év előtti gyülésén a darwinismus idétlen és tarthatatlan theoriái ellen! S tiltakozott nem is a protestantismus, hanem a tudomány nevében, melyet nem illik mindenféle bolond theoriával profanálni. A mi erdélyi protestans atyánkfiait őszintén sajnáljuk, hogy kebelökben a vallásbölcseleti bogarasságok mai nap is gombamódra szaporodnak.“

No hát mi mindenekelőtt azt hiszszük, hogy bármily veszedelmes pestis jeleztessék is itt, az erdélyi protestansok a sajnálat szükségét nem érezik. Jól tudják ők, hogy mit tartsanak arra a kegyes és szent részvétre, melyet a „Magyar Állam“ áraszt feléjük. S bár a részvét mindig megtalálja az utját a szivekhez, ez alkalommal mégis kételkedni merészlünk a hatásában. Jól ismerik ők azt a hangot, mely ha mindjárt a résztvevő érzelem kiséretében jelenik is meg, csak ugyanaz, mint egyébképpen, az a mi mindig volt s lesz a protestantismus iránt, ugy egyesekkel mint az egészszel szemben, Róma örökös viszhangja: anathema sit! Aztán azt is igen jól tudják, hogy a mi a „Magyar Állam“-nak nem izlik, nekik éppen az lehet édes szellemi táplálék, hogy a mi előtte kárhoztatandó tévelygés, ördögi mü, nekik az igazság, lelkük drága kincse, Isten munkája lehet. Megtanulták ezt ismerni a multból s tapasztalják a jelenből, hogy a mit az kárhoztat és üldöz, nekik inkább szeretniök kell. s a minek az becsét megmérni sohasem tudja, a lelkiismereti szabadságot védniök és tiszteletben tartaniok.

De hadd lássuk mi is tulajdonképpen az a tévelygés, melylyel én protestans atyámfiai lelkét megrontom, mi „az a szánandóan botorkáló sivár naturalismus és pantheismus“, melynek vészes voltára a „Magyar Állam“ oly jóakaratulag kivánja figyelmeztetni a protestansokat. Más egyéb nem lehet, mint a mit én ezekben a szavakban fejeztem ki: „Istennek természetfeletti müködése, a csodákban való hit he-

lyett, mind inkább az örök, változhatatlan törvények szerint működés eszméje kezd a vallási tudatban előtérbe lépni, és a világban való benlét (immamentia) gondolata mind mélyebb meggyőződéssé válik a lelkekben“. Hát én elviselem a tévelygés következményeit s bizton vetem magamat alá protestáns atyámfiai itéletének. Elvetni a csodákban való hitet és ragaszkodni az örök törvények szerint való isteni működés eszméjéhez! — mi egyéb ez, mint nyilvánitása annak, mi a jelenkor sok protestansa lelkében él. És a másik nagy tévelygés, hogy az Isten a világban benlétező, csak olyan pantheismus, milyent Pál apostol, Krisztus igaz követője sem átalott vallani, a midőn a Rómabeliekhez ezeket irta: „ő benne vagynak mindenek“; s Athenben az Areopaguson igy szólott: „ő benne élünk, mozgunk és vagyunk.“

Az igaz, megvalljuk bününket, hogy mi e nézetekre az ész használata által jutottunk, s ez már magában sivár naturalismus, megbocsáthatlan bün az előtt, kinek a „Humanum genus“ körlevél rendeletei szentirás, mely tiltja, hogy az emberi ész az emberi élet minden viszonyaiban tanitónak és vezetőnek ismertessék el. Hanem vele szemben mi nem kisértjük meg a mentséget, s másfelől a magunk részéről sem kivánjuk tőle, hogy a csodákban való hitet megtagadja, mely tudvalevőleg a róm. katholicismus fentartásának egyik nélkülözhetetlen feltétele.

Hanem arra kérjük, hogy a mi lelkünk idvességeért ne fáraszsza magát, s ne aggódjék a protestantismus miatt, a miért „az kezet fog a darwinismussal.“ Mi nekünk, a darwinismus ellen szent haraggal ontott sorait olvasva, akaratlanul is egyik kitünő barátunknak e tárgy felett egy mélyen vallásos szellemü mivelt nővel folytatott beszélgetése jutott eszünkbe: „A kik leghevesebben nyilatkoznak a darwinismus ellen, biztosra vehetni, hogy Darwinnak egy munkájába se pillantottak be“. Sőt a „Magyar Állam“ sorai még ennél többre is engednek következtetni, t. i. hogy a kit maga mellett tekintélynek hoz fel a darwinismus ellen, Virchownak illető felolvasását is csak ugy hallomásból ismeri. „Wirchow csak elég nagy protestáns tekintély és ez a tekintély mennyire tiltakozott Münchenben a német természettudósok három év előtti gyülésén a darwinismus idétlen és tarthatlan theoriái ellen! S tiltakozott nem is a protestantismus, hanem a tudomány nevében, melyet nem illik mindenféle bolond theoriával profanálni“ — ez már aztán „frázis-cséplés, csürés-csavarás“, mert Virchow, a nagy német anatomus és anthropologus ily badarságokat nem beszélt, hanem csak az ellen tiltakozott Haeckellel

szemben, hogy a fejléstan, mivel az még csak theoria s nem teljesen megbizonyitott tény, ne tétessék az oktatás alapjául, ne vitessék be az iskolákba.*) S e tiltakozást éppen a Haeckel-féle fejléselmélettel szemben teljes joggal is tehette.

S a „Magyar Állam“-nak már csak azért sem kell a protestantismust a darwinismustól féltenie, mert az tudja, hogy kivel szorit kezet s annak mely képviselőivel barátkozhatik.

És legyen végül az is értésére a „Magyar Állam-“nak, hogy a protestantismus, vagy legalább az az iránya, a melynek mi hiveiül valljuk magunkat, nem fél a tudománynyal való kézszoritástól, mert a vallás súlypontját nem a mult dogmái holt betüibe, hanem a z e g y é n é l ő v a l l á s o s s z e l l e m é b e helyezi. Nem fél a tudomány világának a vallásra tisztitó befolyást engedni, tudván, hogy a mi abban i s t e n i, ö r ö k, a z t s e m m i s z é t n e m r o m b o l h a t j a. Abban a meggyőződésben van, hogy a vallás érdekeit éppen az által ápolja hün, annak örök igazságait azzal védelmezi valóban, hogyha a külső formákban változtatást, s magokban a hitnézetekben is módositást enged a kor eléhaladó szellemének. És ugy látszik, hogy a kiknél a tudomány van, azok sem idegenek ama vallási iránytól, melynek neve: s z a b a d e l v ü k e r e s z t é n y s é g.

S hogy már „a puszta negatio felé“ a „Keresztény Magvető“ rohan-é, s az „szórja-e el a teljes hittagadás magvait“, midőn oly nézeteket hirdet, a melyekkel az atyáktól örökölt hiteszméknek a fölvilágosult józan észszel való öszhangba hozatalát czélozza elésegiteni, vagy pedig oly törekvés, milyennel a „Magyar Állam“ a kereszténység középkori formáját akarván mindenképpen sértetlenül fentartani, egészen ellentétbe hozza a vallást korunk tudományos miveltségével s ezáltal az előbbrehaladott szellemeket a vallástól elidegenedésre kényszeriti, azt itélje meg a t. olvasó.

PÉTERFI DÉNES.

---

*) Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat. Von Rudolf Virchow. Zweite Auflage. Berlin. 1877. l. 10 és a következő lapokon.

KÖLTEMÉNYEK.

Legyetek könyörületesek...

Koldus jár utczahoszszat,
Mind két szemére vak.
Egy kisded gyermek vezetője,
— Szánalmas egy alak.

Boldog volt otthonában,
Kevés idő előtt:
Hű nője s gyermeki valának
És élt öröm között.

De haj! tüzvész dühöngött:
Hajléka oda lett...
Nyomor és inség: sirba vitték
A kiket szeretett...

És könnyei kiolták
Szemének lángjait:
Örök vakéjnek fátyolával
Boritván csillagit.

Koldus jár utczahoszszat,
Mind két szemére vak.
Egy kisded gyermek vezetője,
— Szánalmas egy alak.

Ti, kik jólétben vagytok,
Ti boldog gazdagok:
Isten nevében a szegénynek,
Oh, tápot adjatok!...

Rédiger Géza.

Az Isten szeretet.

— Hymnus, gyermekek számára. —

Minden a mi kedves, szép,
A föld, lég és fényes ég,
Mező, völgy és a berek
Zengik: Isten szeretet.

Minden fa és szép virág,
Minden fű vagy mozgó ág,
Minden rügy és levelek
Mondják: Isten szeretet.

A kis csermely völgy ölén
Mint rohanva tova mén,
S felszáll s csinál felleget,
Igy zug: Isten szeretet.

A mennybéli nagy Isten
Minden jót ád ide lenn.
Zengjünk mi is éneket:
A nagy Isten szeretet.

(Angolból.)

Boros György.

AZ ELHUNYTAK EMLEKEZETE.

GASKELL VILMOS, M. A.

Sz. 1805. jul. 24-én, megh. 1884. jun. 11-én.

Az angol unitárius hitrokonokat érzékeny veszteség érte a Gaskell Vilmos manchesteri lelkész halálával. Nemcsak az egyházi, hanem a politikai lapok is a legmelegebben s nagy elismeréssel irtak a ritka jellemü és sok oldalu miveltséggel biró férfiuról.

Gaskell Vilmos 1805. julius hó 24-én született Latchfordban. Minthogy szülői a papi pályára szánták, tanulmányait a Manchester New Collegeben végezte el. 1828. aug. 3-án meghivták papnak, Manchesterbe, a „Cross Streeti“ ekklézsiába, a hol élete végéig hirdette az unitárius elveket. Ha még két hónapig él, épen 56 esztendejig szolgált volna ugyanabban az ekklézsiában. Mikor a Manchester New College papnövelő intézetet Yorkból megint áthelyezték régi helyére — Manchesterbe — Gaskellt az angol-irodalom s történelem tanszékére hivták meg, mely állást oly kitünően töltött be, hogy kedveltebb s tiszteltebb tanár nem volt nála. A midőn a Manchester New-College papnövelő-intézetet Londonba tették át, megszünt tanár lenni, de mint titkár és vizsgáló biztos mindig megjelent a vizsgálatokon: s mi, kik szerencsések valánk őt látni és hallani: sohasem fogjuk elfelejteni apostoli vonzó képét, szivre és értelemre ható magvas beszédeit.

Elnöke volt számos emberbaráti intézetnek; tagja több tudományos társulatnak.

A Manchesterben felállitott „Home Missionary Board“-nak (Belmissiora papokat képző intézet) sok ideig igazgatója volt; s ez idő alatt valamint később, mint tiszteletbeli igazgató, mély tudománya, nemes példaadása és buzgósága által nagy befolyást gyakorolt az ifju papnövendékekre. Minthogy a közügyekben is tevékeny részt vett s a népnevelés iránt nagyon érdeklődött: vallásfelekezeti különbség nélkül, átalános becsülésben részesült. Tanubizonysága e közszeretet nyilvánulásának az, hogy arczképét a Memorial Hall-ban, melyet a nonconformisták emlékére vallási, nevelési s emberbaráti érdekek előmozditására alapitottak — helyezték el.

Azonban munkásságának szintere ekklézsiája s az unitárius egyház volt. Szivének minden dobbanása, lelkének minden gondolatja az unitárius vallás javára irányult. Ezt el is ismerték az angol unitáriusok s ugyszólva p ü s p ö k ü k n e k tekintették. S bizonyára kevés czimzetes püspök szolgálja egyházát oly odaadó buzgósággal s önzetlen szeretettel, minővel a megboldogult az unitárius egyházat.

Mint szónok is nagy hirnévben állott: mutatja az, hogy a

Brit és Külföldi Unitárius Társulat évi közgyülésén háromszor prédikált. Ilyen kitüntetésben még senki sem részesült az angol unitárius papok között, hogy háromszor kérte volna fel a társulat prédikálásra. Nyilvános alkalmakkor mondott beszédei átalános érdeklődést keltettek, mert azok az unitáriusok véleményét fejezték ki a theologiai, nevelési és politikai kérdéseket illetőleg, s ugy tekintették, mint unitárius manifestatiot.

Az irodalomnak szorgalmas munkássa volt.. Több költeményt irt, s különösen szülő megyéjének táj-szólását bámulta. Az „Unitarian Herald“ czimü lapnak sok évig társ-szerkesztője volt. Felolvasások által igyekezett a tudományt népszerüsiteni. De főleg ugy tünik ki, mint egyházi iró. 1832-ben vette nőül Stevenson kisasszonyt, ki mint a „Mary Barton“ és Wives and Daughters“ stb. művek szerzője szép nevet vivott ki magának az angol irodalomban. Házukat kitünő irók látogatták, mint: Carlyle, Wordsworth, Coleridge, Emerson, Hallam stb. Boldog házasságukból egy fiu és négy leány született. Gaskell mint férj és családapa is, minta ember volt. Hogy milyen pap lehetett, arra elég bizonyság az 56 évi szolgálat ugyanazon ekklézsiában. 1878-ban, ötvenéves papságának jubileuma alkalmával megható ünnepély volt. Mózes V. könyve IV. r. 32 verse alapján: „Tudakozzál most a régi időkről“ nagy hatásu beszédet tartott, vonatkozva saját pályafutására. Felemlitette azt is, hogy egy párszor kecsegtető igéretek mellett hivták más ekklézsiába, mit ő nemcsak hogy el nem fogadott, de nem is kivánkozott soha el körükből. (Ez pedig ritkaság az angoloknál, mert ott kevés ideig szoktak a papok egy helyen ülni.) Az ekklézsia tagjai nem is engedték ama nevezetes eseményt maradandó emlék nélkül elmulni. Több értékes ajándék átnyujtása mellett, szeretve tisztelt pásztoruk hasznos szolgálatának elismeréséül s iránta való mély hálájuk s forró szeretetük jeléül egy Gasskell alapitvány letételére 2200 font sterlinget (22,000 frt aranyban) adták át, hogy azt az általa meghatározott czélra tegye. Ez összegnek felét az ekklézsia tagjai magok között gyüjtötték ki, a másik felét pedig az ünnepelt tisztelői aláirás utján.

A lélekemelő ünnepélyen, mikor az ajándékokat a tanácsházban átadták, mintegy 1100 férfi és nő volt jelen, ezek közül nagyon sokan messzi távolból. A „Manchester New College“ s számos társulat, melyeknek tagja volt, képviselőket küldött az ünnepélyre. Gaskell az alapitványt Owens College-ba — melynek felügyelője volt — tette le olyan ifjak számára, kik az unitárius papi pályára készülnek.

Ime mennyire méltányolják angol hitrokonink a vallás szolgájának hasznos munkásságát! A pap iránt nyilvánuló eme nagy tisztelet a mély vallásos érzelem kifolyásának a következménye. Gaskell az iránta tanusitott ragaszkodást és szeretetet meg is érdemelte; mert ő a szó valódi értelmében volt pap; valódi krisztusi szellem lelkesitette magasztos pályáján. A jó mit az emberek tesznek, sokáig él utánuk. Gaskell neve a halhatatlanok csarnokában biztositva van.

Kovács János.

EGYHÁZI ÉLET.

I.

Ujszékel, 1884. jun. 20.

Szükségesnek, sőt kedves kötelességemnek tartom a *„Keresztény Magvető“* olvasó közönségét a Segesváron lakó unitáriusok egyházzá alakulásával részletesen megismertetni.

Az 1882-ik évi népszámlálás Segesvár városában 104 unitárius lelket mutatván ki, e szám feltünt az érdekeltek előtt s az egyházi előljáróság és különösen Mltgs. és Főt. Ferencz József püspök ur a kereszturköri esperesi hivatalhoz kérdést intézett, hogy ezen hiveink vallásos foglalkozása czéljából nem lehetne-e egy kis egyházi testület alakitására és koronkénti isteni tisztelet tartására lépéseket tenni? E közben az elemi népiskola igazgató tanitója felhivást intézett az egyházi előljárósághoz, hogy az ott tanuló unitárius gyermekek vallásos oktatásáról a törvény értelmében gondoskodjék. Erre a Mltgs. és Főt. E. K. Tanács 17—1884 számu leiratában az esperesi hivatal utján megrendelte, „hogy ujszékeli pap Raffaj Domokos afia hetenként egyszer jelenjék meg Segesvárt, a gyermekek tanitását folytassa és Segesvárt lakó unitárius hiveinkkel egyetértve intézkedjék, hogy ezen hiveink vallásos gyakorlatokban részesülhessenek, e czélból koronként isteni tiszteletek tartassanak.“

E rendelkezésnek készséggel engedve, siettem jelentkezni K. és N.-Küküllőmegye tanfelügyelője Mltgs. Horváth László urnál, elmondva előtte jelentkezésem czélját. A tanfelügyelő ur, mint a tanügy terén nagy érdemeket szerzett tanügybarát jelentkezésemet nagy örömmel vette s az igazgató tanitót magához hivatván, az intézet tanitói és tanitónői testületébe beavatott. Ezzel megkezdettem a hivatalos működést. Első teendőm volt a Segesváron levő tanintézetek igazgatóságait személyesen megkérni, hogy az unitárius növendékeket vallásos oktatásra küldjék, minek következtében március hó óta minden pénteken 10 órától 12 óráig, tehát minden héten két órán 12 unitárius gyermeket vallásos oktatásban részesitek s folyó hó 29-én nyilvános vizsgára fogok állitani az állami népiskola egyik tantermében. Érintkezésbe jöttem egyszersmind Segesvárt lakó hiveinkkel s ezek közt különösen az illeték-kiszabási hivatal főnöke Kriza Gyula urral, a ki teljes ügybuzgalommal karolván fel az ügyet, lehetővé tette, hogy saját lakásán ápr. 15-én husvét harmadik napján értekezletet tartsunk egyházi testületté alakulás czéljából. Nagy volt az öröm és lelkesültség. Az értekezlet egyes tagjainak arczából láttam kisugározni a vágyat, mely már-már valósulást ér s a benső hit és szt. vallásunkhoz való ragaszkodás a val-

lásos foglalkozásokban kifejezést nyerhet. Az ujszékeli anya-egyházhoz csatolandólag leány-egyházközséggé alakultunk. Kriza Gyula gondnoknak, Kovács Lajos jegyzőnek, Lőrinczi Sándor egyházfinak választattak. Ámbár a tanfelügyelő ur őméltósága már előlegesen megigérte volt, hogy az isteni tiszteletek helyiségéül az állami isokla egyik tantermét szivesen átengedi: de az isteni tisztelet legméltóbb helye a templom levén, az az óhajtás nyert egyhangu kifejezést, hogy a helybeli ev. luth. egyházközség presbyteriuma kéretnék fel a koronként tartandó isteni tiszteletekre egyik templomának átadására. Az ohajtás, tekintve a korunkban is meg-megujuló felekezeti és nemzetiségi torzsalkodásokat, egyelőre merésznek tünt fel; ámde a beadott kérelemre a válasz a lett, hogy nemcsak a templomot, de az orgonát, sőt uri szt. vacsoravételek alkalmával az urasztali jelvényeket is szivesen átengedik. A segesvári lutheránus atyafiaknak e tettét szükségtelen e helyen nagy hangu elismeréssel dicsérni, mert eléggé dicséri az önmagát s lehetetlen, hogy e sorok olvasója a határtalan tisztelet, elismerés és keresztény testvériség szent érzelmével ne adózzék az illető egyházközség elöljáróságának.

Ily eredmények után az uri szt. vacsoravétellel egybekötött első isteni tisztelet meg is tartatott f. hó 15-én a vártemplomban osztály, nemzetiség és valláskülönbség nélküli nagy hallgatóság jelenlétében. A beiktatót Kovács Mihály esperes, a beköszöntőt én, mint beszolgáló lelkész, az uri szt. vacsorai beszédet Barabás Lajos kereszturi lelkész és tanár tartotta; az egyházi éneklést kereszturi kántortanitó Katona Sándor vezetése alatt a kereszturi gymnasium hármoniája végezte. Az isteni tisztelet hatása tán még tulságosan elismerőleg nyilvánult a hallgatóság odaadó figyelmében, az egyes orczákon legördülő könycseppekben és azután a templomon kivül tett egyes nyilatkozatokban. S ha hozzá teszem, hogy az isteni tiszteleten képviselve volt a Segesvár városában, mint N.-Küküllőmegye székhelyében levő minden hivatal és jelenvoltak a különböző felekezetek lelkészei is papi ornatusban, azt mondhatom, hogy segesvári hiveink óhajának teljesülése mellett ez ünnepélyes isteni tisztelet által szép és istenes dolgot miveltünk.

Raffaj Domokos.

2.

Nyomát, junius hó.

Habár a sors távol is vetett az oly helyektől, a hol a vallási és társadalmi élet mozgató erejének hatása nagyobb mértékben érezhető, mindazonáltal itt is fordulnak elő s nem ritkán egyes jelenetek, melyek nem tartoznak a köznapias élet sorába, hanem azon jóval felül emelkedve, méltók arra, hogy megörökittessenek.

Ily jelenetet akarok én is kiemelni s becses folyóiratunk hasábjain a szerkesztőség szives engedelmével megörökiteni.

Nyomáti unitárius szent ekklésiánk részint hiveinek áldozatkészségéből, részint az E. K. Tanácsnak e czélra engedett tőkepén-

zei 2%-ból diszes hat változatú orgonát készittetett kézdi-vásárhelyi orgonaművész K o l o n i c s I s t v á n ur által, kinek e műve 170-ik. Felesleges és szükségtelennek tartom a hosszas dicsérgetést, mert müveinek számai eléggé dicsérik őt; csupán azt jegyzem meg, hogy a vizsgálatra meghivott szakértő urak egyhangulag minden tekintetben kifogástalannak találták. Az orgona a közhasználatnak 1884. május 25-én adatott át, a mikor alkalmi egyh. beszédet e sorok irója tartott CL. zsolt. 1. 2. 3. v. alapján nagyszámu hallgatóság előtt. A mint megszólaltak az orgona szivhez szóló hangjai, itt is, mint mindenütt győzedelmeskedett az ének sziv mélyéig ható hatalma, belopodzott az a sziv mélyébe, onnan, mint buvár felszedi a drága gyöngyöket a tenger fenekéről, ugy szedte fel a sziv legdrágább gyöngyeit, az áldozásra kész érzelmeket, a melyek valójában tettekben is nyertek kifejezést.

Azokon kivül, kik áldozatkészségekkel ez orgona létesitését előmozditották, kiknek neveit a szerkesztőség szives engedelméből jövő számban közlendem, a következők tettek ez alkalommal szives adományokat: Özv. S ó f a l v i P é t e r n é s z ü l. M a g y a r o s i A n n a vett egy igen diszes szószéktakarót, értéke 14 frt, K o v á c s Gergely lelkes és buzgó egyháztag, presbyter, az egyház javainak lelkes védője, vett egy diszes urasztali takarót, értéke 8 frt, végre özv. N a g y Mártonné szül. S ó f a l v i Katalin Boszniában elhalt szépreményü fia N a g y Márton emlékére a templomba tett egy szépen feldiszitett koszorut értéke 7 frt 60 kr o. é. E helyen is a nyilvánosság szine előtt, kifejezem ekklésiám nevében a szives adakozóknak őszinte hálám és köszönetemet.

Ünnepélyünknek ekklézsiánkon kivül is meg volt a hatása. Az ünnepélyen részt vett nyárád-gálfalvi atiai ügybuzgó, lelkes gondnokukkal F e k e t e Dániellel felszólitottak az orgonaművész urral együtt, hogy jelenjünk meg Gálfalva községében is, ha közremüködésünkkel sikerülne nékik is orgona épités végett szerződésre lépni. Mi a szivélyes felhivásnak engedve, megjelentünk. Én előttük felfejtettem, mi teheti protestáns isteni tiszteletünket egyfelől hatásossá, mi ébresztheti a vallásos buzgóságot stb. Soha községben annál nagyobb buzgalmat, lelkesültséget nem láttam, mint a melyet egyszerü szavaim elmondása után tapasztaltam; soha se hittem volna azt, a miről ott meggyőződtem szemeimmel, a nép kicsinje nagyja, férfiak és nők róm. kath., ev. református és unitáriusok egyaránt felhozták áldozataikat az unit. egyház oltárára. Csak egyet emlitek a kegyesek közül, mível az egészet közlendem jövőkor, az ősz Á c s Ferencz 200 frt o. é. járult ez adományhoz s ezen az egy gyülésen a hivek 335 frtot irtak alá. E hitbuzgóság láttára örömkönnyeket hullattam. Alig négy napok mulva az orgonának összes értéke 795 oszt. frt aláiratott. Lám mit tud teremteni ma is az igazi hitbuzgóság!

Nagy János.

IRODALMI ÈRTESITŐ.

Allen H. Jakab, ki ezelőtt három évvel becses látogatásával minket is megtisztelt, a közelebbi időben négy nagyon becses müvel ajándékozta meg az angol egyházi irodalmat. Egyikből olvasóink az amerikai unitárismust ismerik. Mind a négy mű a ker. egyház történelmével foglalkozik és igy a legrégibb időtől a jelen korig felölelnek minden nevezetesebb tényezőt az egyház és a vallás történelméből. Allen ur az erdélyi unitáriusok történelmére és nevezetesebb embereinkre is vonatkozik müveiben, melyeket nemcsak hézagpótlóknak, hanem nagyon jeles és hasznos müveknek tart az angol sajtó.

„A vesztett harczok terein." Alkalmi egyh. beszéd irta és mondta az erdővidéki ev. ref. egyházmegye által Nagy-Baczonban 1884. évi máj. hó 4-én tartott Zwingli ünnepélyen Révay Pál n.-baczoni ref. pap és egyházmegyei aljegyző. Szónoki hévvel és helyes történelmi felfogással irt jeles alkalmi beszéd, melyből örömmel láttuk azt is, hogy Dávid Ferencznek ev. ref. protestáns afiai is kezdik megadni azt a helyet, mely őt a hitreformatorok között méltán megilleti. Ajánljuk a füzetet, melynek tiszta jövedelme „Zwingli-alap" czimen a „Bethlen-főtanodánál" egy kitünő theologus jutalmazására fog fordittatni. Ára 20 kr., kapható szerzőnél Nagy-Baczonban.

„Természettan", az elemi népiskolák számára. A rokon tárgyakra tekintettel, összeállitotta Zsindely István tanár, kiadja a sárospataki „irodalmi kör." Az irodalmi kör az általa kiadott isk. kézi könyvek számát e munka kiadásával egy jó könyvvel szaporitotta. Bizvást ajánlhatjuk tanitóink figyelmébe. Ára kötetlen 23 kr., kötve 30 kr.

KÜLÖNFÉLÉK.

Főt. Ferencz József püspök urat, a mint olvasóink a napi lapok utján már értesültek, a toroczkói kerület a következő három évi országgyülési cyklusra képviselőjének választotta meg. Felesleges ugy hiszszük kiemelni, hogy a toroczkói kerület a midőn képviseletét a főt. püspök urra bizta, e megtiszteléssel egyszersmind önmagát tisztelte meg. Részünkről legnagyobb örömmel üdvözöljük e választást már csak azért is, mert több szempontból óhajtandó, hogy a protestans egyházi főfiak közül is minél többen foglaljanak helyet az ország törvényhozó testületében. Sikert kivánunk a főtiszt. ur képviselőségéhez!

A dunamelléki ev. ref. egyházkerület a Török Pál halálával megüresedett püspöki széket meglehetős sok küzködés után betöltötte. Az utolsó szavazás alkalmával Filó Lajos 107 és Szász Károly 135 szavazatot kapott s igy a hirneves költő, iró és műforditó Szász Károlyé

lett a győzelem, ki bizonynyal csak fényt fog kölcsönözni ez uj állásának is, melynek viselésére erőt és szerencsét kivánunk.

Arany-lakadalom. Ferenczi Mózes nyugalmazott főkormányszéki alszámvevő, kolozsvári ekklézsiánk egyik érdemes gondnoka, egyháztanácsos folyó évi május hó 1-sején Füzi Krisztinával, néhai Fűzi János unitárius professor és pap egyik kedves és szép leányával kötött házasságának 50-ik évi fordulóját ünnepelte. Ez ünnepély mind ritkaságánál, mind pedig a vallásos kegyeletnél fogva, mely abban nyilvánult, méltó a feljegyzésre. Szertartásos formák mellőztettek, de azért a számos rokonok és barátok részvételével tartott ünnepély egy fölemelő isteni tisztelet volt. Megható volt különösen, midőn az érdemes férfiu ezekkel a szavakkal, hogy: a miként Nóé a bárkából kijőve megtartásáért Istennek áldozott, akként ő is egy hosszu élet küzdelmei után szerencsésen eljutva a nyugalmas, boldog öregkor napjaira, Istennek áldoz, az ő oltárára ajándékot tevén — egy szép kivitelü értékes urvacsorai poharat mutatott be a jelenlevőknek. Az ekklézsia jegyzőkönyvileg örökitette meg érdemes gondnokának e ritka ünnepélyét, küldöttségileg tisztelgett és mondott hálás köszönetet neki a drága ajándékért. Az ezüstből készült aranyozott kehely a következő felirást viseli: „Az egy Isten dicsőitésére a kolozsvári unitárius ekklézsiának ajándékozták az ekklézsia gondnoka Ferenczi Mózes és nője Füzi Krisztina a házassági ötven éves jubileumok alkalmával Kolozsvárt, 1884. május 1-én.“ Sokáig éljen még a derék pár!

Dr. Felméri Lajos egyetemi tanár s folyóiratunk egyik jeles munkatársa, az „Angol iskolázás jelene“ czimü munkájával, mint a mely az 1877—1883 évközben megjelent bölcselmi művek között a legjobbnak találtatott — az akad. nagy jutalmat (200 arany) elnyerte.

Zwingli ünnepély. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület rendes évi közgyülését nagy számu tagok jelenlétében jun. hó 5—8 napjain tartotta meg. A külömben rendes menetü gyülésnek érdekességet a Zwingli ünnepély kölcsönzött, mely junius 8-án, vasárnap az uj papok felszentelésével együtt tartatott meg. Ünnepi predikátor Baló Sándor helybeli lelkész volt, ki igen szép alkalmi beszédet tartott. Találó vonásokban ecsetelte a 400-as emlékünnep jelentőségét, valamint a kitünő reformator hatását. A nagyhirü szónok Nagy Péter püspök megnyitó imájában, de főleg a felszentelendő uj papokhoz intézett beszédében megkapó szép hasonlatokban tüntette fel Zwingli jellemét, követendő példányul mutatva fel az ifju lelkészek előtt. Az ünnepély méltó volt mind az ünnepelt reformator emlékéhez, mind pedig a ref. egyházkerülethez. A nagy számu hallgatóság teljesen megtöltötte a bel-farkasutczai templomot. A helybeli lutheránus és unitárius egyházak részéről is többen voltak jelen.

Hódmezővásárhelyi unitárius fiók egyházközségünk ügyével kapcsolatosan némely részről az unitáriusok a názárénusokkal tétetvén egy sorba, erre vonatkozólag a Prot. Egyh. és Iskolai Lap f. évi 22-ik számából közöljük az alábbiakat: Nyilt le-

vél a Prot. egyh. és iskolai lap t. szerkesztőjéhez. Tisztelt barátom! Lehet, hogy merész próbára teszem barátságodat s kis egyházunk iránt többször tanusitott jó indulatod mellett, szabadelvüségedet is, midőn e nyilt levelet hozzád intézem. Azonban tőled függ annak becses lapodban kiadása vagy a kiadás megtagadása. Az elsőt köszönettel veszem; de a második sem fog érzékenyen esni. Legkevésbé fogja pedig megingatni személyed iránti tiszteletemet és nagyrabecsülésemet. Hogy az unitárismus 300 év óta szálka volt még a protestantismus szemében is, tudva van az egyháztörténelemből. Csak az ujabb kor szabadabb és felvilágosultabb szelleme kezdette azt elfogulatlanabbul itélni meg s tán nem követek el szerénytelenséget, ha kimondom, hogy ma ez a vallásnézet Európa összes polgáriasult államaiban létjogosultsággal bir. A mi pedig hazánkat illeti, mint törvényesen bevett vallás van elismerve a magyar szent korona alá tartozó összes országokban. E tények s még inkább azon rokonszenv után, mely egyházunk és vallásunk iránt a hazai protestáns egyházak részéről kevéssel ezelőtt, mondhatnám, még kézzel fogható volt s a melynek én személyesen is nem egy kedves emlékét őrzöm hálás kegyelettel, a többek között kecskeméti felolvasásom, a protestáns püspököknek miskolczi találkozása, legközelebbről pedig budapesti egyházközségünk megalapitása alkalmából, csaknem megfoghatatlannak tetszik előttem, hogy most egyszerre a nazarénusok kategoriájába estünk s becses lapodban is ezekkel egy sorba állittattunk. Nem is emlitve a Prot. egyh. és isk. lap f. évi 19-ik számában megjelent, a tiszántuli ref. egyházkerület tavaszi közgyülését ismertető közleményt, mely szerint Badog (tán Balog) Ferencz ur, a nazarénismus ellen követendő eljárás kérdése felett folyt vitába az unitarismust is belevonta azon nyilatkozatával, hogy a nazarénismus elleni védekezést az unitárizmus ellen még inkább kellene folytatni, legközelebbről a 20-ik számban Büdszentmihályi (ugy hiszem álnév) „A hol baj van“ czimü czikkével ennél tovább megy; mert Büdszentmihályi ur az unitáriusokat és nazarénusokat teljesen egy kalap alá vonja, a kettő között semmi megkülönböztetést nem tesz; a miből önként következik, hogy ha már igaz az, hogy a nazarénusok államellenes és az erkölcsiséget veszélyeztető tanokat hirdetnek, az unitárius vallást is ily államellenes és az erkölcsiséget veszélyeztető irányzatunak s papjait, mint amazoknak ügynökeit, egyaránt álprófétáknak tartja. Ha már ez a felfogás nem tudatlanságból származik, akkor lehetetlen, hogy emlitett czikket sérelmesnek ne tekintsem egyházamra nézve. S épen ezért nem tudom azt hallgatással mellőzni. Ez inditott e nyilt levél irására hozzád, a kit mindig ugy ismertem, mint a protestáns egyházak közötti szeretetnek egyik apostolát, s a ki az unitárizmusnak, főleg Angliában és az amerikai egyesült államokban nyilvánuló hiteszmei tartalmáról, fejlődéséről, többször elismerőleg szóltál saját lapodban is. De értsük meg egymást. Nem az ellen szólok én, hogy a ref. egyház az unitárizmus ellen is védekezni kiván, ha azt hiszi, hogy erre csakugyan oka van. Ez joga és kötelessége is. Mindenik egyház önmagának tartozik azzal, hogy saját keritésein őrt álljon, álláspontját védelmezze. Ezt mindnyájan megtesszük. Engem csak az érint kellemetlenül, hogy az unitárizmus a nazarénizmus szinvonalára sülyesztessék le Magyarországon.

Egy törvényesen bevett vallás, melynek szervezett egyháza, közkézen forgó kátéi, mindenki által ismert vagy legalább ismerhető hitelvei vannak, ugyanazon módon itéltessék el és biráltassék meg, mint a nazarénizmus, melynek eddig legalább sem egyházszervezete, sem országosan ismert és elfogadott hitformája nincs! A nazarénismust, ha ilyennek ismertetik, lehet ámitással, a nép elszéditésével és elcsábitásával vádolni. De az unitárizmus ellen ilyen fegyverekkel küzdeni, a mellett, hogy egyenesen törvénysértés, a legczéltévesztettebb eljárás. Ám, ha valaki minket ellenségnek tart, a mire mi legalább okot szolgáltatni egyáltalában egyik egyháznak sem akarunk, annyit tán mégis joggal megvárhatunk még ellenfeleinktől is — én az ellenség szót használni igazán nem tudom, — hogy velünk szemben, az ügy természetéhez és a vallás fontosságához méltó fegyvereket használjon: érv ellenében érvet, igazság ellenében igazságot; mert egyedül ez felel meg keresztényi elhivatásunknak, mely nem egyéb ma, mint volt az egyház megalapitása óta: egyfelől az igazság folytonos keresése, másfelől a szeretetnek hitkülönbség nélkül való gyakorlása. Még csak egy rövid észrevételem van. És ez az: Rég elmult azaz idő, midőn az emberek az idvességet kizárólag egyik vagy másik egyházhoz kötötték. Sőt ez ellen a protestánsok mindig is tiltakoztak. Más szókkal: nem a vallás van az egyházakért, hanem ezek vannak a vallásért. Vagy a mint Byron is mondja: „Religions take their turns and other creeds will rise with other years.“ (L. Kossuth Lajosnak Kovács János ig. tanárhoz intézett levelét a Ker. Magvető f. évi 2-ik füzete 117. lapján.) Ezt nem kellene egyikünknek is szem elől téveszteni. Különben ugy járhatunk, mint az a malom, melyet a viz megkerül. Nem az a fődolog, hogy ki melyik egyházhoz tartozik ma s holnap melyikhez csatlakozik, hanem az, hogy itt is ott is vallásos ember legyen. A korszellem ma még a polgári és világi ügyekben is nagyobb szabadságot biztosit az embereknek: ne fogjunk épen mi protestánsok hozzá a lelkiismeret szabadságának korlátozásához.

Kolozsvárt, 1884. május 25-én. *Ferencz József.*
unitárius püspök.

Lapunk mind elejétől fogva oly szellemben szerkesztetett, hogy tért engedve a legellenkezőbb véleményeknek, elvi szinezetét csak a szerkesztő ismert theologiai irányzatától nyerte. E tekintetben eljárásom rendesen a volt, hogy előbb engedtem szabad menetet a discussiónak s csak azután mondtam el, hogy mi a szerkesztőnek a fönnforgó kérdésben a véleménye. Jelen esetben tisztelt barátom nyilt levele felment a kötelesség alól, hogy külön nyilatkozzam. E szép levél ugyanis ugy a humánitás, mint a tudomány- és anyagi érdekek által nem befolyásolt vallásosság szempontjából a kérdést oly tiszta világitásba helyezi, hogy én a mondottakhoz sem semmit hozzáadni, sem abból valamit elvonni nem tudok. A levél minden szava igaz és ámen. A protestantismus, belső természeténél fogva, nem ismer más fegyvert, mint a melyet a szellemi felsőbbség nyujt s ezért a kebelében kifejtett felekezetek nem hogy erejét csökkentenék, ezt a verseny fejlesztő hatalmánál fogva, inkább nevelik. Másként áll a dolog a nazarénismusra nézve. Ez határozottan kárhoztatandó, amennyiben semmi oly valláserkölcsi czél tudatával nem bir,

mely a protestáns egyház kebelében teljes kielégitést nem találhatna, s általában különválásra kényszeritő semmiféle tannézetet nem formulázott s a mit olyanul feltüntet, az államellenes és a mai társadalmi renddel nem egyeztethető. — A nazarénismus terjedésének gátot vetni is nem annyira az egyháznak, mint inkább az államnak feladata és ez, a mint egyes esetekben megmutatta, bizonyára meg is teendi kötelességét.

Mi pedig álljunk meg szilárdul a szabadságban, mely elemünk és ne engedjünk az ujabb időben fejlődni kezdett reactio szellemének. Béke velünk.

B. M.

Magyar unitárius énekek angol nyelven. Angol és amerikai hitrokonaink többször fejezték ki abbeli óhajtásaikat, hogy szeretnének ének gyüjteményeinkből egy nehányat a jellemzőbbek közül angol nyelven ismerni. Kovács János barátunk e kivánságnak eleget tett, leforditván a következőket:

1. Jó ur Isten! tekints hozzánk.
2. Csak tebenned, örök Isten!
3. Kegyes és sziv-emelő gondolatra vezet.
4. Szeret, imád, magasztal.
5. Téged illet, Ur Isten.
6. Örök Isten! kinek esztendők.
7. Az esztendők eljőnek s elenyésznek.

E különböző alkalmakra irt egyházi énekeket Kovács János ugy forditotta le, hogy a mértéket s az eredeti szöveg hűségét megtartotta. S amerikai utazása alkalmával a néhai tudós irót és költőt — Brooks Károlyt Newportban felkérte, hogy öntse azokat rimbe, a mit az agg költő örömmel teljesitett s ez egyszersmind utolsó költői munkássága is volt.

A Bostonban megjelenő „Unitarian Review and Religious Magazine“ folyóirat áprilisi füzetében közzé vannak téve, a fennebbi egyházi énekek egy érdekes bevezetés kiséretében, melyből közöljük a következőket:

„A Kovács János tanár látogatása hazánkban, valamint saját lelkésztársaink tudósitásai a magyar unitárius népnél észlelt tapasztalataikról, az igazi vendégszeretet, melyben részesültek, s az a mély vallásos benyomás, melyet magukkal hoztak: nagy mértékben szilárditották a hitrokoni köteléket az unitárius név legelső követőivel s felköltötték a mi érdeklődéseinket egyháztörténelmök s szertartásaik iránt. A magyar unitárius hymnusokat valódi kegyesség és egyszerüség jellemzi s látszik rajtok, hogy észszerü és gyakorlati hitnek a szüleményei.

Brooks költőnk a gondolatok, képletes kifejezések és fordulatok viszszaadásában mesterileg legyőzte az akadályokat. Mi ugy véltük, hogy e hymnusok méltók a megőrzésre ugy a költő iránti tiszteletből, mint historiai szempontból. Másfelől a bennők rejlő erő és szépség miatt a mi hymnus gyüjteményeinkbe is többeket fel lehet venni belőlük.“

Adományok. Laborfalvi Berde Mózes egyh. tanácsos székelykereszturi középtanodánk könyvtára gyarapitására 50 forintot o. é. aján-

dékozott. Ugyanezt a könyvtárt Jakab Elek levéltár-igazgató s akadémiai l. tag 100 frt értékü könyvadománynyal gazdagitotta. Lengyel József, orvos, pedig a tanoda kórháza javára adományozott 50 frtot o. é. E nemes tettek nem szorulnak dicséretre.

Főtanodánkban az évi zárvizsgálat jun. 13—22-ig szép sikerrel folyt le. Az érdemsorozat felolvasása, s jutalmak kiosztása jun. 22-én történt. P. Horváth Kálmán áldozatkész isk. f. gondnokunk most is szép öszszeget (100 frtot) adott a kitünő tanulók megjutalmazására, mely öszszegből 70 frt adakozó kivánsága szerént ki is osztatott felekezeti különbségre való tekintet nélkül az arra érdemes tanulók között; 30 frt pedig az érettségi vizsgán legkitünőbb tanuló részére tüzetett ki. Az angol nyelvtani pályázaton a 100 frt dijat Fazakas Lajos papjelölt nyerte. Az érettségi vizsgálat jun. 25—27-ik napjain tartatott. Ministeri biztos a kormány részéről dr Berde Áron egyetemi tanár.

Örvendetes mozgalom indult meg több ekklézsiánkban arra nézve, hogy magtárak alapitása által magoknak kepeváltási alapokat teremtsenek.

Tanári vizsga. Barabás Ábel abrudbányai lelkész a bölcsészeti szakból és Ürmösi Gyula, a néhai kedves emlékü Ürmösi Sámuel, kolozsvári ügyvéd fia, a magyar és német irodalomból a tanári szakvizsgát a helyb. tudomány-egyetemen letették. Gratulálunk ifju barátainknak s kivánjuk, hogy szép készültségüket sikerrel értékesithessék!

Kebli nyugdijintézetünk jótékonyságának élvezetébe léptek: Koronka Antal toroczkói pap és köri esperes f. 1884. évi octóber 1. napjától kezdődőleg. Siménfalvi Sándor tisztességes nyugalomban élő pap 18 évi tényleges szolgálat után 56 frt évi nyugdijba f. évi április 1. napján kezdődőleg. Özv. Inczefi Dénesné néhai férje 17 évi szolgálata után évi 40 frt nyugdijba f. évi április 1-én kezdődőleg. Inczefi Albert árva, évi 10 frt nyugdijba f. évi április 1-én kezdődőleg. A nyugdijintézet tagjaiul felvétettek Gyöngyösi István, Kovács Mihály, Árkosi Dénes és Ferenczi József.

Gyászhirek. Jakabházi Zsigmond Keresztur köri egyházi gondnok junius hó 20-án agy-szélhüdésben meghalt. Mint ősi székely család tagja örökölt erényeivel és becsületességével disze volt annak a fajnak, melyért ő is mint elődei az alkotmányos küzdelmekben készséggel hozta áldozatul vérét és vagyonát. A kereszturi egyházkerületnek már több év óta erélyes és lelkiismeretes gondnoka, az alsó-siménfalvi és kedei ekklésiáknak pedig világi papja volt. Mindenki szerette, mert ő mindenkit megbecsült és szeretett A székely nép könnyüinél fájóbb csak. az özvegyé és nyolcz árva gyermeké lehetett, mert élete az övék volt teljesen. Teljes szivvel osztozunk a lesujtott család és a számos barátok mély bánatában. Legyen boldog pihenése! — Tóth László, ügyvéd s hunyadmegyei tisztiügyész f. évi május 25-én, Déván, elhunyt. A néhai közkedveltségü, tiszta jellemü férfiu volt. Családja nem levén, élete nagy részét a közügyeknek szentelte; egyházunk iránt meleg rokonszenvvel viseltetett, mit különösen kimutatott 1879-ben, Gordon Sándor, angol unitárius követ dévai látogatása alkalmával. Folyóiratunknak pedig állandó pártolója volt. Nyugodjék csendesen! — Ütő Dániel joghallgató és pénzügyi számgyakornok élete 30-ik évében rohamos tüdő-

vész következtében jun. hó 1-én meghalt. Lesujtólag hatott a hir, mert a boldogultban egy nemes törekvésü derék ifjut ismertünk, kiből mindenki méltán várt egy hasznos munkás tagot a társadalomnak!

A szerkesztőség postája.

Koncz György urnak. Nagy-Borosnyó. A füzetet vettük és igen köszönjük. — Orbók Mór urnak. Pozsony. Köszönet szives figyelmeztetéseért. Az illető lapért már irtunk s jövő füzetünkben reflectálni fogunk a dologra. — Orbók Ferencz urnak Várfalva. Kivánsága több körülménynél fogva nem volt teljesithető.

ARANYKÖNYV.

A n.-teremi templom kijavitására adakoztak.

Negyedik közlemény.

Kálnokról: az ekklézsia 4 frt. Ujszékelről: Rafaj Károly 3 frt. Ravából: az ekklézsia 4 frt. Maros-Vásárhelyről: Fekete Gábor 5 frt. Kis-Solymosról: az ekklézsia 4 frt. Tordáról: Nagy Balázs gyüjtőivén (Horváthi Józsefné 1 frt, Viski Károlyné 1 frt, Veress Ferencz 50 kr, Fodor Domokos 50 kr, Timbus Albert 2 frt, Kállai Jenő 50 kr, ifj. Csutak Lajos 50 kr, Tulogdi Sámuel 1 frt, Nagy Olivér 1 frt, Jókai Géza 60 kr, Nesselfeld Miklós 1 frt, Bartha Dénes 50 kr, Sófalvi Sándor 50 kr, Székely Dénes 1 ,rt. Nagy Balázs 90 kr) összesen 13 frt. Ezen közlemény összege 33 frt. Hozzá adva az előbbi három közlemény összegét 574 frt 27 krt, a begyült kegyadományok összege: **607 frt 27 kr**.

Midőn e kegyes adományokért is legszivesebb köszönetemet nyilvánitanám a nemeslelkü adakozóknak, egyszersmind tudatni kivánom azt is, hogy a templom kijavitására a tervrajz és költségvetés már elkészült s ha Isten megsegit, a munkát még ez év folytán végre is hajtjuk. De mivel a költségek még nincsenek fedezve a begyült összeggel, bizalomteljes tisztelettel fölkérem e szent czél nemes pártolóit, hogy becses támogatásukat ne vonják meg buzgó törekvésünktől s a kik még adakozhatnak, legyenek szivesek adományukat mielőbb hozzám beküldeni.

Kolozsvár, 1884., junius 30.

Ferencz József.

Nyilvános köszönet.

Mlgs. Ferenczy Mózes nyug. főszámvevőségi alszámvevő, egyháztanácsos, ekklézsiai gondnok és neje Füzi Krisztina ötven éves házasságuk jubileuma alkalmából egy 130 frt értékü aranyozott szép ezüst urvacsorai poharat ajándékoztak az ekklézsiának, miért a nyilvánosság előtt is hálás köszönetet mondani kedves kötelességének ismeri.

Kolozsvár, 1884., jun. 30.

Péterfi Dénes,
lelkész.

A szabédi unitárius egyház kebelében épitendő orgonára ujabban adakoztak:

Egyházköri főgondnok Méltóságos Filep Albert ur 20 frt. Tekintetes Barabásy Jósefné született Vajda Ilona urasszony 1 frt o. é.-ben.

Fogadják a kegyes adakozók forró köszönetünket s legyen kedves Isten előtt az ur oltárára letett önzetlen tiszta áldozat.

Szabéd, 1884., junius 20.

Rédiger Géza,
unitárius lelkész.

Nyilvános köszönet.

Özv. Keresztesi Zsigmondné, szül. Csiki Zsuzsánna asszony, vallása iránti nemes buzgóságból a nyárád-gálfalvi unitárius ekklézsia templomát és tornyát 1883. jul. havában saját költségén — mely mintegy 70 frtra megy — kimeszeltette. Kedves kötelességemnek ismerem ugy a magam, mint ekklézsiám tagjai nevében e nemeskeblü nőnek, egyházunk iránt tanusitott áldozatkészségéért s szép tettért, e helyen is őszinte köszönetet nyilvánitani.

Ny.-Gálfalva, 1884., máj. 13.

Hadnagy Pál,
lelkész.

A szt-lászlói unitárius leány-egyház javára és harangjára tett adományok:

Székely István 5 frt, Székely Ferencz 5 frt, Nagy István 5 frt, Nagy József 5 frt, Inczefi Dénes 14 frt, Kis Jakab 7 frt, Mlts püspök ur az e. főtanácsban gyöjtött 16 frtot, Gyöngyösi István esperes 2 frt. Mlts Jakab Gyula 2 frt, Tkts László Domokos 2 frt, Kis György tanitó 1 frt, Rafaj Károly 1 frt, dersi ekkl. 5 frt, kénosi ekkl. 2 frt 67 kr, okländi ekkl. 1 frt 30 kr, Fazakas János 2 frt, id. Székely István ev. ref. 1 frt, ifj. Kovács János ev. ref. 1 frt, id. Nagy András ev. ref. 2 frt, ifj. Nagy András 2 frt, a keményfalvi gyüjtések 1 frt 85 krt eredményeztek; Tiszt. Rafaj Dánielné szül. Vas Ágnes egy ur-vacsora-osztásra poharat és takarót, értéke 1 frt 50 kr; Székely Istvánné szül. Lőrinczi Rozália egy ón-tányért; ifj. Kovács János és neje Székely Borbára egy asztalteritőt, melynek értéke 5 frt s ezek házuknak egy szobáját isteni tisztelet-tartásra felajánlották élethossziglan s jogutódaikat is erre kötelezik, a kik ev. reformátusok; a harang elkészült, értéke 80 frt, sulya 49 kiló s e körirattal: „Öntette a szt-lászlói unitárius egyház, 1881. — Öntötte Andrásofszki, Kolozsvártt.“

Kis Jakab.

A Budapesten alapitandó unitárius rendes lelkészi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adományok.

XXI. Közlemény.

Nagyságos Spistich László gyüjtése (Vönöczk) a 41. számu könyvecskére: Boda Jenő 1 frt, Marton Pál 1 frt, Gömörey Ede nyugal. huszár-százados 1 frt, Spistich László 5 frt, Nedeczky Andor 1 frt, Rafl Mihály 1 frt, dr. Bersényi 2 frt, Bersenyi Dezső 1 frt, Gayer Gyula 1 frt, Kovách Antal 1 frt, Röszler József 1 frt, Benkő Károly 1 frt, Nádasi Endre 1 frt, N. N. 1 frt, Rosenberg Henrich 1 frt, Nagy Jó-

zsef 1 frt, Henrich Sándor 50 kr, Varga Gyula evang. lelkész 50 kr, Hering Lajos 50 kr, Kántor Ferencz 50 kr, Végh Kálmán 50 kr, Szalay 20 kr, Kis Samu 30 kr, Nagy Ferencz 70 kr, Bauzer István 50 kr, Pásztory 30 kr, Boda József 20 kr, Kovács-Bardveszky Rozália 50, összesen **26 frt 20 kr.**

Nagyságos Fekete Lajos erdőakadémiai tanár s erdőtanácsos urtól az 59. számu gyüjtökönyvecskére 5 frt, Tkts Stolpa József ur 100. számu könyvecskére 5 frt, a csehétfalvi unitárius egyház hiveitől 4 frt 78 kr, a csekefalvi egyházból 2 frt 11 kr, Főtisztelendő Ferencz József ur pótolt 11 krt, Ferenczy József távirdai tisztviselőtől 3 frt, T. dr Nagy János urtól (Kisujszállás) 10 frt s ezenkivül igért, 20 frtot, kétév alatt fizetendőleg; Katona Miklós urtól (Runya) 3 frt, együtt **53 forint**.

A szentmihályköri tanuló-ifjuság báljövédelméből, Tisztelendő Török Sámuel lelkész ur utján, 29 frt; Gál Kálmán ur gyüjtése a 64. számu könyvecskével: Jilk S. 20 kr, Jilk L. 30 kr., Kálmán k. 10 kr. együtt 1 forint mind együtt **30 frt.**

Nagyságos Mándel Pál országgyülési képvlselő urtól: n. Székely Elek országgyülési képviselő ur utjân **30 frt.**

T. Weiner Nándor dunagőzhajózási pénztárnok urtól 105 sz. könyvet **1 frt.**

T. Nagy Elek vasuti állomásfőnök és Váry Mózes segédtelekkönyvvezető urak és Boros Jenő a 87. számu könyvecskére: Balázs Máté kir. járásbiró 1 frtot, Brugyik Sándor aljárásbiró 1 frt., Fejér György ügyvéd 1 frt., Tomai János aljárásbiró 1 frt., Egy buzgó unitárius 1 frt. Orbán László zámi birtokos 1 frt., Czárán főszolgabiró Boros-Jenő 1 frt., Bogye István Gábor 1 frt., Munkás Ferencz Boros-Jenő 1 frt., Pless Sámuel 1 frt., László Albert telekkönyvvezető 1 frt., Flock Vincze Boros-Jenő közgyám 1 frt., Gogolák Antal Boros-Jenő 1 frt., Jauk János t. szolgabiró 50 kr, Olvashatatlan 50 kr., Csukutyán Pavet műkertész 50 kr., Szerb József 90 kr., Vaszil István 50 kr., Markucz Todor 50 kr. Lővinger Ignácz Gurbán 50 kr., B. Whaer József 50 kr., Kleindl György 50 kr., Nán Dávid 50 kr., Schreijer Jakab 50 kr., Strausz Ignácz 50 kr., Scher Lajos 50 kr, Egy izraelita 50 kr., Francz Maeiser 50 kr, Fucs Lajos 50 kr, Balla Antal 50 kr., Stern J. V. 50 kr., Scher Samu 50 kr., Moiszin Lajos 30 kr., Molnár Ignácz 20 kr. Neigli Filip 30 kr., Zay Sándor 20 kr., Vári András idősb. Kis-Kede 10 kr., Péterfy Mihály kedei pap 20 kr., Vári Sándor kedei birtokos 20 kr., Nagy Miklós 10 kr, Krieger 50 kr., együtt **25 frt.**

Nsgs Székely Elek országgyülési képviselő ur gyüjtése a 15 számu gyüjtő-könyvecskére: Bende Imre apát 1 frt., Pogány Károly ev. ref. 1 frt., Mihály Ferencz r. kath. Csikból 2 frt., Zeyk Dániel ref. 3 frt., Csejtei Antal r. kath. 1 frt., Wasmer Adolf luth. 1 frt., Kovács Ferencz refor. 1 frt., Szathmáry Miklós refor. 5 frt., Szathmáry György r. kath 1 frt., Sporzon Ernő r. kath. 5 frt., Gr. Bethlen Ödön ref. 5 frt., Sváb Károly izraelita 5 frt, Viszolyi Gusztáv ref. 1 frt., Hegedüs Sándor ref. 2 frt., Névtelen 1 frt., Wieland Arthur luth. 3 frt., Gallu József gör. kath. 1 frt, Br. Bánfy Dániel v. b. t. tanácsos ref. 10 frt, Gödl Károly r. kath. 2 fr.

Ifj. Juszt György r. kath. 1 frt, Augustich Antal r. kath. 2 frt, Bay Barna ev. ref. 5 frt, Engermayer József r. kath. 1 frt, Szontagh Pál luth. 5 frt, Cselkó Ignácz r. kath, 1 frt, Fröchlich Gusztáv luth. 5 frt, Chorin Ferencz izr. 1 frt, Plachy Tamás luth. 10 frt, Darányi Ignácz ref. 5 frt, Matuska Péter luth. 2 frt, Pulszky Gusztáv luth. 5 frt, Rakovszky Géza r. k. 2 frt, Éles Henrik r. kath. 1 frt, Lukács László r. katholikus 1 frt, Baranyi Ödön r. kath. 2 frt, összesen **100 frt.**

Tekintetes Nagy Károly bányakerületi főorvos urtól (Abrudbánya) 20 db cs. k. egyes arany értéke **112 frt 80 kr.**

Méltóságos Szentiványi Gyula kir. táblai tanácselnök ur gyüjtése, egyelőre a 121. számu könyvecskére: Szentiványi Gyula 5 frt, Csiki Lajos 1 frt, Sebestyén Mihály főügyész 1 frt, Mikó Miklós kir. táblai pótbiró 1 frt 50 kr, Pálffi István kir. táblai fogalmazó 50 kr, együtt **9 forint.**

E közlemény összege **387 frt 00 kr.** Ehez adva a 20-ik közlemény összegét 13,488 frt 87 krt, az alap teszen **13,875 frt 87 krt.**

Fogadják a kegyes adakozók és gyüjtők egyházunk iránt tanusitott buzgó fáradozásaikért az egyház-község nevében hálás köszönetünket.

Budapest, 1884. jun.

Hajós János, egyh. gondnok.

Végh József, pénztárnok.